

3 KASIM SEÇİMLERİNİN ANATOMİSİ: TÜRK SİYASETİNDE SÜREKLİLİK VE DEĞİŞİM

Orhan GÖKÇE*

Birol AKGÜN**

Süleyman KARAÇOR***

Özet

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimler, Türk siyasal hayatında köklü değişikliklerin yaşanmasına sahne olmuştur. Ülke kırk iki yıl aradan sonra ilk kez iki partili bir meclise kavuşurken, son on yıla damgasını vuran çok partili koalisyonlar dönemini de sona erdirmiştir. Bu çalışmada, halkın yarısından çoğunun bir önceki seçime göre parti değiştirdiği kritik 2002 seçimlerinde Türk seçmenin parti tercihlerinin altında yatan sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik dinamikler analiz edilmeye çalışılmaktadır. Makalede tarafımızdan seçim öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen kapsamlı kamuoyu araştırma verileri kullanılmıştır. Bu çerçevede seçmen davranışı analizleri için Schmitt (1975) tarafından geliştirilen siyasette “dost-düşman” ya da “biz ve onlar” ayrımına dayanan parti kimliğinin seçmen davranışını yönlendirmede önemli bir role sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk seçmen davranışı, 2002 seçimleri, siyasal davranış, Türk parti sistemi

Abstract

November 3rd 2002 early general election in Turkey has created a radical break in Turkish political landscape by putting an end to multi-party coalition governments of the last decade. The election also produced a single party government with a clear majority in a two-party dominated parliament, thus bringing much needed stability and some predictability to Turkish politics since 1960s. Employing public opinion data, this paper attempts to explain socio-economic and psychological underpinnings of radical shift in party preferences of Turkish electorate. The paper concludes that the loss of party identity based on “us and them” distinction in politics may offer a better explanation in understanding electoral volatility in Turkish politics.

Keywords: Turkish politics, electoral choice, 2002 elections, political behavior.

---

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

*** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Giriş

Türkiye’de 3 Kasım 2002’de, biraz da sürpriz bir şekilde, milletvekilliği erken genel seçimleri yapıldı. Bu, Türk siyasal yaşamında çok partili demokrasiye geçişten sonra yaşanan 14. genel seçimdir. Kayıtlı bulunan toplam 41.4 milyon seçmenden yüzde 79’u sandık başına giderek, seçime katılan 18 siyasi parti ve bağımsız diğer adaylar arasından kendi özgür iradesiyle tercihini yapmıştır. Seçim kampanyası sürecindeki tartışmalar ve seçimlerden sonra yaşanan gelişmeler, Türk demokrasisinin olgunluğunu gösterdiği kadar, zaaflarını da sergilemiştir.

3 Kasım akşamı sandıklar açıldığında Türk siyasetinde tam anlamıyla bir deprem yaşıyordu. İlk kez, iktidarda ve mecliste temsilcileri bulunan partilerin tamamı (DSP, MHP, ANAP, DYP ve SP) yüzde 10’luk seçim barajının altında oy alarak TBMM dışında kalırken, sadece bir yıl önce Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yüzde 34’lük bir oy oranı ile seçimlerin açık galibi oluyor ve mecliste üçte-ikilik bir çoğunluğa ulaşıyordu (Bkz. Tablo 1). Bir önceki seçimlerde baraja takılan Deniz Baykal liderliğindeki CHP ise, kendisini iktidara hazırlamışken aldığı yüzde 19’luk oy oranı ve 178 kişilik meclis grubuyla ülkenin yeni ana muhalefet partisi görevini üstleniyordu. Ayrıca Türk siyasetinde bir ilk daha yaşıyor ve böylece ülkenin değişik bölgelerinden dokuz bağımsız aday da meclise girmeyi başarıyordu. Meclise girememiş olsa bile 2002 seçimlerinin bir diğer başarılı partisi ise, seçimlerden sadece bir kaç ay önce kurulan ve liderliğini Cem Uzan’ın üstlendiği, ilginç medya ve kampanya taktikleriyle dikkati çeken Genç Parti (GP) idi. Öte yandan daha çok bölgesel kökenli olarak bilinen DEHAP ise, girdiği seçim ittifakları sayesinde oyunu az da olsa artırmış olmasına rağmen, bir “Türkiye partisi” olma iddiasının gerçekleşmediğini de görmüştür.

Kaybedenler cephesindeyse en dramatik oy kaybı, geçen seçimin galibi olan DSP’de gerçekleşmiştir. İlk kez bir iktidar partisinin oylarında 21 puanlık kayıp yaşanmış ve oy oranı yüzde 22’den yüzde 1’lere düşmüştür. DSP’nin oy kaybının arkasındaki nedenler arasında; seçim öncesinde partinin ikiye bölünmesi, sağlık durumu iyice kötüleşen Başbakan Bülent Ecevit’in neredeyse *immobilize* olarak kendini idare edemez bir görüntü sergilemesi, ama buna rağmen iktidarı bırakmaması ve nihayet Ecevit başkanlığındaki koalisyon hükümeti döneminde

Türkiye'nin tarihinin en derin ekonomik krizine sürüklenmesi sayılmaktadır. 3 Kasım seçimlerinde ağır bir darbe alan diğer bir iktidar partisi ise MHP olmuştur. Bir önceki seçimlerde sürpriz bir şekilde ikinci parti olarak meclise giren MHP, iktidar ortaklığı döneminde kendi kimliği ile ilgili olarak çizmiş olduğu çerçeveden uzaklaşan bir görüntü vermiş, daha önce halka verdiği vaatlerini (ki bunların başında PKK liderinin idamı ve yoksulluk ve yolsuzluklarla mücadele gelmektedir) yerine getirememiş ve seçim öncesinde vatandaşın sorunlarıyla değil de, daha çok kendi kendisiyle uğraşır bir görüntü sergileyerek yaklaşık 10 puanlık bir oy kaybına uğramıştır. İktidarın en küçük ortağı olan ANAP da benzer nedenlerden, ayrıca bir de ek olarak partinin adının yolsuzluklarla özdeşleşmesi nedeniyle oy oranında dikkate değer bir kayıp yaşayarak, meclis dışında kalmıştır.

Kaybedenler elbette yalnızca iktidar partileri olmamıştır. Meclis içindeki ve dışındaki muhalefetten bazıları da, önemli ölçüde oy kaybına uğramıştır. Bunların başında, seçim öncesi kurduğu ittifaklara da güvenerek seçimlerde en azından meclise girebileceğinden emin olan DYP gelmektedir. Seçim akşamında yüzde 9 ile yüzde 11 arasında gidip gelen DYP oyları, gece yarısından sonra yüzde 9.6'larda sabitleşerek, partide tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Yapılan değerlendirmeler, merkez sağdaki erimeden, biraz da liderinin performansı nedeniyle, DYP'nin de olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. Parti tabanın sadakatine güvenen ve islamcı geleneği temsil eden Saadet Partisi (SP) ise, seçim kampanyasında partinin doğal lideri sayılan ama siyasi yasaklı olan Necmettin Erbakan'ı miting meydanlarına davet etmesine rağmen, yalnızca yüzde 2.5 oy alabilmiştir. Hatta partinin kalesi sayılan Konya'da bile parti yüzde 5'i geçememiştir. Anlaşılan o ki parti tabanı, iktidara daha yakın duran ve partinin kendi ocağında yetişenlerce kurulan AKP'yi daha tercih edilebilir bulmuştur. Umduğunu bulamayan diğer partiler arasında sol yelpazede İsmail Cem liderliğinde kurulan Yeni Türkiye Partisi ile milliyetçi-muhafazakar çizgideki Büyük Birlik Partisi (BBP) yerlerini almıştır. Her iki partinin oyu da yüzde 1'lerde kalmıştır (Bkz. Bora, 2002; Çarkoğlu, 2002; Baştürk 2002; Esmer, 2002).

Tablo 1. 3 Kasım 2002 Seçim sonuçları ve 1999 Seçimlerine Göre Değişim

Siyasi Partiler	2002'deki oy oranı (%)	1999'daki oy oranı (%)	Fark (oy Kazancı veya kaybı)	2002'deki MV sayısı	1999'daki MV sayısı
AKP	34.3	*	34.3	363	0
CHP	19.4	8.7	10.7	178	0
DYP	9.6	12.0	-2.4	0	85
MHP	8.3	18.0	-9.7	0	129
GP	7.2	*	7.2	0	0
DEHAP**	6.2	4.7	1.5	0	0
ANAP	5.1	13.2	-8.1	0	86
FP	2.5	15.4	12.9	0	111
DSP	1.2	22.2	-21	0	136
BBP	1.0	1.4	-0.4	0	0
YTP	1.0	*	1.0	0	0
Bağımsızlar	1.0	.88	.12	9	3
Katılım oranı	79	87			
Oynaklık***	54	20			

Not:

* İlk kez seçimlere katılan partiler.

** 1999 seçimlerinde HADEP olarak temsil edilmişlerdir.

*** Oynaklık katsayısı, iki seçim arasında seçime katılan bütün partilerin oy tabanlarındaki değişimlerin kümülatif toplamının ikiye bölünmesiyle elde edilir.

1. Türkiye'nin Yeni Parti Sistemi

3 Kasım seçimleri sonucu ortaya çıkan siyasi parti sistemindeki köklü değişiklik şüphesiz ele alınıp değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu bağlamda seçim sonuçlarına ana hatlarıyla aşağıda değinilmektedir.

3 Kasım seçimlerinin en önemli sonuçlarından biri, kuşkusuz Türk siyasetinin elli yıl aradan sonra iki partili sisteme dönmüş olması ve ülkenin 15 yıl sonra tekrar tek parti hükümetine kavuşmasıdır. Siyasal istikrarı sağlama adına bu sonuçlar; siyaset, ekonomi, piyasalar ve iş çevrelerinden olduğu kadar, dış ülkelere de olumlu karşılanmıştır. Ancak 3 Kasım seçimleri, demokratik temsil ve seçimlere katılım açısından bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunların başında, kullanılan oyların yüzde 45 gibi olağandışı bir oranının ilk kez TBMM'de temsil edilemiyor olması gelmektedir. Her ne kadar seçim kurallarının bütün partilere eşit şekilde uygulanması nedeniyle bu sonuç bir

“meşruluk” tartışması yaratmamış olsa da, mutlak bir temsil sorunu ortada durmaktadır (Bora, 2002). Bu nedenle de oyların üçte biriyle meclisin üçte-ikisini kontrol eden AKP’nin siyasal sistemde yapmak isteyeceği her köklü değişiklik, tartışma yaratacaktır. Bir diğer sorun da seçime katılımın son otuz yılın en düşük seviyesinde kalmasıdır. Kayıtlı seçmenlerin yüzde 21’i sandık başına gitmemiştir. Bu bağlamda yanıtlanması gereken en önemli soru şu olmaktadır: Seçmenin bu ilgisizliğini, siyasal sisteme yabancılaşma ve sisteme güvensizliğin bir işareti olarak algılayıp yorumlamak mümkün müdür? Bu husus da mevcut veriler ışığında, aşağıda tartışılmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinin bir diğer sonucu da, partilerin seçmen tabanlarındaki çok yüksek oranda bir oy kaymasının gözlenmesidir. Kısaca oynaklık katsayısı diye bilinen ve iki seçim arasında partilerin oylarında meydana gelen değişmelerin kümülatif toplamının ikiye bölünmesi şeklinde hesaplanan seçmen oynaklık katsayısı, 1999 seçimlerinde 20 iken, 2002 seçimlerinde 54 olarak gerçekleşmiştir. Demek ki seçmenlerin yüzde 54’ü, bir önceki seçime göre farklı partiler için oy kullanmıştır. Bu ise tam anlamıyla bir depremdir ki bunun sonucu, iki partili yeni bir siyasal yapının oluşma sürecine girmesidir.

Karşılaştırmalı siyaset biliminde, var olan siyasal dengeleri köklü biçimde değiştiren seçimlere *kritik seçimler* adı verilmektedir. Bu kavramı siyaset bilimine kazandıran Key (1955)’e göre kritik seçimler, partilerin oy tabanında ve seçmenlerin partilere yönelik tutumlarında köklü ve az çok kalıcı değişiklikler meydana getirir. Siyasi partiler bazı sosyal grupların desteğini tamamen yitirirken, kendisine bazı yeni grupları bağlayabilirler. Sadece iktidarın el değiştirmekle kalmayıp, partiler arası güç dengelerinin değiştiği ve daha çok toplumu derinden etkileyen bazı siyasal ya da sosyo-ekonomik krizlerden sonra gerçekleşen ve kalıcı sonuçlar doğuran bu tür yeni seçmen bölünmelerine, *realignment* adı verilmektedir. Bu tür seçimlere de, seçmenleri partiler etrafında yeniden gruplandırıcı anlamında *realigning elections* denmektedir. Bu konuda en bilinen örneklerinden biri, 1929 Büyük Buhranının ardından ABD’de yaşanan ve Demokrat Partiyi en büyük parti haline getiren New Deal koalisyonunun kurulmasıdır. Özbudun (1976)’a göre de Türkiye’deki 1969 ve 1973 seçimleri sonunda da yeni bir seçmen gruplaşması yaşanmıştır.

Bu perspektiften 3 Kasım 2002 milletvekilliği genel seçimi de partiler sisteminde köklü değişiklikler meydana getirmesi açısından kritik seçim olarak nitelendirilebilir. Bu seçimde Türk siyasetinde seçmen gruplarının partiler etrafında yeniden kalıcı şekilde gruplaşması anlamında bir *realignment* yaşanıp yaşanmadığı ise, ancak bir sonraki seçim sonuçlarıyla ortaya çıkacaktır. Burada bizce yanıtlanması gereken kritik soru, daha önce değişik partilere oy veren seçmenlerin neden kendi partileriyle bağlarını koparıp AKP (bir ölçüde de CHP) etrafında bütünleştiğidir. Acaba seçmenler mevcut partilerin performansını yetersiz bulup kendi partilerini protesto etmek için mi AKP'ye oy vermiştir? Yoksa bu partiyle seçmen arasında gerçekten duygusal anlamda bir bağ (duygudaşlık) kurulmuş mudur?

Özellikle bu seçimde kendini iyice hissettiren seçmen kaymalarının nedenlerinin araştırılması, bizlere hem Türk siyasal yaşamının dinamiklerini daha iyi anlamamıza yardım edecek, hem de gelecek seçimlere yönelik projeksiyonlar yapma olanağı sunacaktır.

Aşağıda önce oy verme davranışını açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar kısaca açıklanacak; daha sonra da bu bilgiler ışığında 2002 milletvekili seçiminin Türk siyasetinde devrim yaratan nedenleri, 2001-2002 yıllarında tarafımızdan Türkiye çapında gerçekleştirilen kamuoyu araştırmalarına dayanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.**

2. Oy Vermeye İlgili Kuramsal Yaklaşımlar

“Oy vermeyi etkileyen faktörler nelerdir?” sorusu, siyaset sosyolojisi alanında çalışan araştırmacıların uzun zamandır ilgisini çeken en önemli konulardan biridir. Acaba vatandaşlar sandık başında anlamlı bir seçim yapabilirler mi? Vatandaşlar seçimlerde tartışılan konular hakkında yeterince bilgi sahibi olabilmekte midirler? Seçmenler siyasetle ne kadar ilgilidirler? Vatandaşlar oy verirken belli bir partiye yakınlık (*partisanhip*) ya da kendi ideolojik yönelimleri doğrultusunda mı oy verirler, yoksa, ekonomideki değişiklikler gibi (işsizlik, enflasyon vs.) toplumun maddi refahını etkileyen nesnel olaylar da oy vermenin yönünü önemli ölçüde etkilemekte midir? Ve nihayet seçmenler, klasik

---

** Kamuoyu araştırmalarında anketör olarak görev alan *Kamuoyu ve Medya, İmaj ve Vizyon Yönetimi ile Siyaset Sosyolojisi* dersleri öğrencileri ile proje süresince katkılarını esirgemeyen Fakültemizin değerli araştırma görevlilerine burada teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

demokrasi kuramcılarınca iddia edildiği gibi “faydacı düşünerek” rasyonel tercih mi yaparlar, yoksa onlar, bazılarının iddia ettiği gibi, partilerin ve medyanın yönlendirmesine açık, kandırılmaya hazır bireyler olarak mı görülmelidirler?

Batıda seçim sürecinin analiziyle ilgili çalışmalar 1940’larda başlamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. Lipset’in (1973) vurguladığı gibi, seçmen davranışı incelemeleri, zamanla siyaset sosyolojisinin en geniş konularından biri haline gelmiştir. Buna rağmen, oy vermeyi etkileyen faktörler konusundaki araştırmalar henüz bir görüş birliğine ulaşabilmiş değildir. Bu alanda çalışan siyaset bilimciler; kullandıkları varsayımlar, yöntemler ve seçilen verilerdeki farklılıklar nedeniyle farklı, bazen de birbiriyle çelişebilen sonuçlara ulaşmaktadırlar. Tarihsel gelişim itibarıyla seçmen davranışı ile ilgili çalışmaları, “sosyolojik yaklaşım”, “Sosyo-psikolojik yaklaşım” ve “ekonomik yaklaşım” olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür (Bkz. Akgün 2000 ve 2002).

2.1. Sosyolojik Yaklaşım: 1940’larda Amerika’da başlayan ilk seçmen araştırmalarının büyük çoğunluğu, “sosyolojik yaklaşım” yöntemini kullanmıştır. Çünkü, Dalton ve Wattenberg’in (1993) belirttiği gibi, kullanılmaya hazır en uygun veriler, nüfus sayımlarında elde edilen demografik veriler olmuştur. Bu nedenle sosyal ve coğrafi veriler, partilerin dayandığı toplum kesimlerini anlamak için kullanılmıştır. Sosyolojik yaklaşım, seçmen davranışının temelde toplumdaki sosyal bölünmüşlük tarafından belirlendiğini iddia eder. Seçimlerde kullanılan oyların da, aslında bireylerin ait olduğu sosyal kimliklerin siyasal tercihlere doğrudan bir yansıması olduğu varsayılıyordu (Berelson *et al.*, 1954).

Columbia Üniversitesindeki bir grup sosyal araştırmacı tarafından başlatıldığı için *Columbia ekolü* olarak da bilinen bu yaklaşımda, seçmenlerin parti tercihleri sanki dini bir aidiyet ve vazgeçilmez alışkanlıklar olarak tanımlanır ve seçmenlerin her bir seçimde kullandığı oy da, bu değişmez kimliğin teyidinden başka bir şey değildir (Norris, 1998: Introduction). 1950’lerde başlayan alan araştırmalarında elde edilen ilk bulgular da bu görüşe destek verir mahiyettedir. Örneğin, Lazarsfeld vd. (1944) Amerikan seçmeni, Milne ve McKinze de (1954) İngiliz seçmeni üzerine yaptığı araştırmalarda, partilerin oy tabanlarının

genel olarak toplumdaki sınıf farklılıklarını yansıttığı tespit edilmiştir. Daha sonra Lipset ve Rokkan'ın (1967) Avrupa ülkelerini kapsayan araştırması da, Avrupa demokrasilerinde parti sistemlerindeki istikrara vurgu yaparak, dolaylı yoldan toplumsal bölünme (*social cleavage*) modelinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte bu yaklaşım, her ülkedeki parti sistemlerini veri olarak aldığı için, zamanla hem parti sistemlerindeki değişiklikleri hem de oy kaymalarını açıklayıcı teorik esneklikten yoksun olduğu gerekçeleriyle eleştiriye uğramıştır. Zaten son yıllardaki araştırmalar da, sınıf temelli oy verme yaklaşımını ampirik veriler ışığında çürütmektedir (Dalton, 1996).

2.2. Sosyo-psikolojik Yaklaşım: Alan araştırmalarının yaygınlık kazanması ve buna bağlı olarak bireysel düzeyde elde edilen verilerin artışıyla birlikte, sosyo-psikolojik yaklaşım bu alanda ağırlık kazanmaya başlamıştır. 1950'lerde Michigan üniversitesinde kurulan *Ulusal Seçim Araştırmaları* merkezindeki bir grup araştırmacının yayınladığı ünlü *Amerikan Seçmeni* (Campbell vd., 1960) adlı eser, bu alanda yeni bir çığır açmıştır. Bu model, gruplar yerine bireyler üzerinde odaklanmış ve seçmenlerin küçük yaşlarda ailelerinin ve çevrelerinin etkisi altında gerçekleşen siyasal sosyalleşme sürecinde kazandıkları siyasal tutumlar ve ideolojik yönelimlerin, ileriki yaşlarda onların parti tercihi üzerinde son derece etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bu yaklaşımın siyaset sosyolojisi alanına kazandırdığı yeni bir kavram da, "parti kimliği" (*party identification*) kavramıdır. Buna göre, bireyler küçük yaşlardan itibaren yakın çevresinin etkisiyle belli bir partiye yakınlık duymaya başlarlar ve bu psikolojik bağlılık zamanla güçlenerek hayat boyu devam eder (Ibid). Seçmenler, belli bir seçimde farklı nedenlerle (ekonomik çöküntü, adayın kötü olması gibi) başka bir partiye oy verseler bile, daha sonraki dönemde yine eski partisine oy verirler (Norris, 1998: XV). Ayrıca seçmenler, parti kimliği sayesinde siyasetin karmaşık dünyasını yakınlık duydukları partinin yorumları ile kendi zihinlerinde anlamlı hale getirirler. Böylece, yeterli bilgi sahibi olmasalar bile, seçmenler gelişen siyasal olayları kolayca yorumlayabilirler. Ancak bu görüş de 1970'lerde şüpheyle karşılanır olmuştur. Çünkü, önce Amerika'da daha sonra da Avrupa'da gelişen olaylar ve yapılan araştırmalar, bu ekolün temel varsayımlarının kanıtlanmadığını ortaya koymuştur. Örneğin, Amerika'da her geçen yıl daha çok sayıda kişi hiç bir partiyi kendisine yakın bulmadığını ve bağımsız olduğunu ifade

etmeye başlamıştır. Öte yandan Avrupa’da uzun yıllar siyasete egemen olan klasik sağ ve sol partilerin dışında yeni partiler (örneğin yeşiller) seçimlerde başarı göstermeye başlamışlardır. Bu nedenle araştırmacılar, oy vermede başka yeni faktörlerin etkili olabileceğini düşünmüşler ve bu bağlamda örneğin adayların karakterleri, post-modernist değerleri ve ekonomik değişmeler gibi faktörler üzerinde durmaya başlamışlardır (Franklin et al., 1992; Dalton et al., 1984; Daalder ve Mair, 1983).

2.3. Ekonomik Yaklaşım: Son yıllarda popüler olan bir üçüncü yaklaşım da, rasyonel seçim modeli olarak da bilinen, ekonomik oy verme (*economic voting*) yaklaşımıdır. Bu görüşe göre, vatandaşlar, her bir seçimde kendi amaçlarını gerçekleştirme bakımından en uygun gördükleri partiye oy verirler. Bu kuram, seçmenlerin tek amaçlarının “maddi çıkar” olarak tanımlanan fayda maksimizasyonu olduğunu varsayar. Downs’ın 1957’de yayınlanan *Demokrasinin Ekonomik Teorisi* adlı ünlü çalışmasında belirtildiği gibi, “her bir vatandaş oyunu, kendisine diğer bütün partilerden daha fazla fayda sağlayacağına inandığı partiye verir.” Bu görüşü savunanlara göre, seçmenin kendisinin belli bir amacı vardır ve eğer oy verdiği parti amacını gerçekleştirmede yetersiz kalırsa, seçmen bir sonraki dönemde oyunu kolayca değiştirir (Bennett ve Salisbury, 1987).

Bu ekolün diğer bir versiyonu da “geçmiş dönük oy verme” (*retrospective voting*) olarak bilinir. Buna göre, seçmenler oy verirken iktidarda bulunan partinin uygulamalarına ve genel performansına bakarlar ve bu süre içinde kendi ekonomik durumlarındaki değişmeyi göz önüne alırlar (Fiorina, 1981; Key, 1966). Vatandaşlar için önemli olan iktidarın nasıl bir ekonomik politika izlediğinden çok, ortaya çıkan net sonuçlardır. Genel olarak seçmenlerin, ekonominin iyiye gittiği durumlarda iktidardaki partiyi ödüllendirdiği, kötüye gittiği dönemlerde ise cezalandırdığı kabul edilir (Lewis-Beck, 1990; Kiewiet ve Rivers, 1985). Ekonomik kaynaklı motivasyonların oy verme üzerindeki etkileri genel kabul görmekle birlikte, bu model de fayda ve amaç tanımını maddi çıkarla sınırlaması ve ekonomi dışındaki etkenleri ve politikada önemli olan simgesel değerleri göz ardı etmesi nedeniyle eleştiriye uğramaktadır (Dalton ve Wattenberg, 1993).

Seçmen davranışını açıklamaya yönelik kuramları ve modelleri bu şekilde özetledikten sonra, Türk seçmen davranışının açıklanmasında bu

yaklaşımlardan hangilerinin uygun olacağına ilişkin tartışmaların kısaca gözden geçirilmesi yararlı olacaktır.

3. Türkiye’de Seçimler ve Seçmen Çalışmaları

Türkiye’nin uzun sayılabilecek çok partili demokratik siyasal bir tecrübesi vardır. İlk açık ve adil “çok partili” seçimlerin yapıldığı 1950’den bu güne kadar geçen sürede, 14 Milletvekili Genel Seçimi, 8 Milletvekili Ara Seçimi, 11 Yerel Yönetimler Seçimi, 8 Cumhuriyet Senatosu Kısmi Seçimi olmak üzere toplam 42 seçim yaşanmıştır. Ancak Türk Seçmen davranışını açıklamaya yönelik analitik çalışmaların sınırlı kaldığı görülmektedir. Bunun da başlıca sebeplerinden biri, Türkiye’deki siyaset bilimcilerin tartışmalarında “seçmen” üzerine değil de, daha çok siyasî partiler üzerine odaklanmış olmalarıdır. Nitekim siyasal partiler üzerine pek çok araştırma yapılmıştır (Bkz. Sherwood, 1967; Sarıbay, 1985; Yavuz, 1997; Eroğul, 1990). Bununla birlikte, Unat (1965), Özbudun (1976), Kalaycıoğlu (1994), Esmer (1995) ve Akgün (2002), Sayari ve Esmer (2002)’in çalışmaları, Türk seçmen davranışı üzerinde yapılan başlıca çalışmalar arasında sayılabilir.

Türk seçmen davranışı ile ilgili çalışmalarda, merkez-çevre ayrımına dayanan sosyo-kültürel yaklaşımın daha yaygın bir kabul gördüğü gözlenmektedir. Bu yaklaşım, literatürde yaygın olarak kullanılan ve yukarıda özetlenen yaklaşımlardan sosyolojik modele daha uygun düşmektedir. Bu görüşe göre, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda girilen modernleşme ve reform hareketleri, ülkedeki yenilikçi ve merkezîyetçi sivil-asker devlet seçkinleri (merkez) ile, liderliğini geleneksel Osmanlı uleması ve yerel soyluların yaptığı toplumun geri kalan kesimleri (çevre) arasında derin bir sosyo-kültürel ayrılık doğurmuştur. 20. Yüzyılın başında Osmanlı monarşisi, ülkede siyasal rekabete izin verdiği zaman, modernist kesimler İttihat ve Terakki (İT) fırkasında, muhalefet ise, Ahrar Fırkası (AF) etrafında toplanmıştır. Böylece, ülkedeki yenilikçi ve gelenekçi kesimler arasındaki sosyal, kültürel ve siyasal bölünme iyice keskinleşerek kalıcı hale gelmiştir.

Türk siyasetini anlamada bu yaklaşımı bir anahtar olarak gören Şerif Mardin’e (1973) göre, Türk siyasal sistemi bir yanda kendi içinde tutarlı ve organize olmuş siyasal elit (merkez), öte yandan kendi içinde çeşitli, heterojen ve dağınık grupların toplamından (çevre) oluşan dikatomik bir yapı arz eder. Türk siyasal hayatının ve parti sisteminin dinamikleri de bu

iki rakip grubun karşılıklı etkileşimi sonucu belirlenmektedir. Özbudun (1976: 41) da, Mardin'in bu açıklamasına katılarak, Osmanlı imparatorluğunun son döneminde ortaya çıkan siyasal bölünmenin Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini ve günümüz parti sisteminin şekillenmesinde belirleyici olduğunu vurgular. 1946'da çok partili siyasal hayata geçildiğinde bu iki rakip güçten "merkez" CHP etrafında toplanmış; CHP'ye karşıt olmak ortak paydasında birleşen "çevre" de, Demokrat Parti (DP) içinde örgütlenmiştir.

1980'e kadar seçmenlerin büyük çoğunluğu bu iki akımdan birine kendini daha yakın hissetmiş ve oyunu da ona göre kullanmıştır. 12 Eylül 1980 sonrası ise, Türk seçmeni için yeni bir dönemdir. Bu dönemin başında bütün partiler kapatılmış, liderlere yasak konulmuş ve yeni bir başlangıç yapılmak istenmiştir. 1987 seçimlerine gelindiğinde, artık Türkiye'de merkez sağ ve merkez solu temsil eden, dolayısıyla "merkezin ve çevrenin" aktif halde en az ikişer partisi vardır. 1990'larda ise parti sistemi daha da parçalanmış, o zamana kadar marjinal olarak kalan dinsel, milliyetçi ve etnik kimlikleri temsil eden partiler, geleneksel parti sistemini daha da karmaşık hale getirmiştir. Örneğin RP, dini duyarlılığı önde tutan kitleleri temsil ederken, söylem olarak sosyal adaletçi bir yaklaşım benimsemiş ve bu söylemiyle de toplumdaki belli oranda destek bularak büyümüştür. Nihayet önce RP 1995'te ve daha sonra da MHP 1999 seçimlerinde sürpriz bir şekilde merkez sağ partilerinden daha fazla oy alarak, uzunca bir aradan sonra Türkiye'de iktidarda söz sahibi olmayı ve rol almayı başarmışlardır.

Sosyolojik modeller yanında, az sayıdaki bazı sosyal bilimciler, partilerin seçimlerdeki oy kaybını ya da kazancını, ekonomik nedenlere dayanarak açıklama eğilimindedirler. Örneğin Bulutay ve Yıldırım'ın (1968) çalışmasında, 1950'li yıllarda DP'nin seçim başarılarını tarımsal fiyatlardaki artış, GSMH'daki büyüme gibi değişkenlerle açıklanmaktadır. Karpat (1959) da DP'nin yükseliş ve düşüşünü ekonomik faktörlere bağlamaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda bu konu ele alınıp derinlemesine incelenmiş değildir.

Türk seçmen davranışı üzerine bu tür teknik analizlere dayalı çalışmaların neden yapılamadığına ilişkin sorunun yanıtı, kanaatimizce Türkiye'deki siyasal partilerin kendi seçmenleriyle olan ilişkilerinde yatmaktadır. Türk entelektüelleri arasında sıkça kullanılan ve yaygın olan

bir görüşe göre, Türkiye’de politika, elitlerce yönlendirilir ve partilere yönelik seçmen desteği de patronaj ilişkileri (patron-müşteri ilişkisi veya yanaşmacılık sistemi) ile sağlanır. Örneğin Sayarı’ye (1978) göre, Türkiye’deki çok partili sistem toplumsal bölünmelerin (*social cleavage*) siyasal alana taşınmasından çok, siyasal elitlerin kendi iç çatışmaları sonucunda doğmuştur. Ayata (1996) da, Türk siyasal partilerinin grup çıkarları temelinde değil de, bireysel liderler etrafında kurulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle çok partili hayata geçildiğinde yerel liderler ve “kasaba politikacıları” partinin kendilerine sağladığı yol, su, elektrik ve okul gibi, somut hizmetler karşılığında siyasi parti örgütleriyle “oy pazarlığı” yapma yolunu seçmişlerdir. “Yanaşmacılığın” özellikle sağ partiler tarafından seçmen mobilizasyonunda sıkça başvurulan bir araç olduğu ve 1950’lerde DP’nin, daha sonraları da AP’nin seçim başarılarının kısmen bu sistemle açıklanabileceği belirtilmektedir (Güneş-Ayata, 1994: 55).

4. 3 Kasım 2002 Seçimleri ve Türk Seçmen Profili

4.1. Siyasetteki Yeni Yapının Nedenleri: Kuramsal Bir Çerçeve Oluşturma Girişimi

3 Kasım 2002 seçimleri üzerinde henüz güvenilir verilere dayalı detaylı araştırma ve incelemeler yapılmış değildir. Seçim öncesi ve sonrasında değişik köşe yazarları ve bazı bilim adamları, 3 Kasım seçimlerinin neden başka türlü değil de böyle bir sonucu doğurduğu üzerinde durmuşlar ve değişik görüşler ortaya atmışlardır. Yapılan değerlendirmeler genelde daha çok işin kolay olan tarafı, yani iktidar partilerinin neden oy kaybettiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oy kaybını doğuran ana neden olarak da; seçimlerden önceki yılda yaşanan Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizi ve bunun sonucu olarak halkın aşırı derecede yoksullaşması gösterilmektedir. Öte yandan, son on yıla damgasını vuran istikrarsız ve kendi içinde sorunlu koalisyon hükümetlerinin seçmenlerin partilere yönelik güven duygusunu zayıflattığı ve partileri sorumluluk duygusundan uzaklaştırdığı; bunların sonucu olarak da, geniş toplum kesimlerinde kendi sorunlarına hızlı çözümler üretecek, güvenilir, güçlü ve etkin “tek parti iktidarı” özlemi yarattığı söylenmektedir.

Bu sayılanlar esasında, herkes tarafından bilinen ve sürekli tekrarlanan gerçeklerin dile getirilmesinden öte gidememekte; bilinene yeni bir boyut

ve ufuk açıcı bir perspektif getirmemektedir. Bu nedenle de bu eksendeki görüş ve düşünceler, 3 Kasım 2002 seçim sonuçlarını da açıklamak için yeterli ve doyurucu bir çerçeve sunamamaktadır. 3 Kasım 2002 seçim sonuçları, Türk siyasi yaşamında oldukça önemli, ancak gözden kaçan bazı yapısal sorunlara işaret etmektedir. Bu yapısal sorunlar seçmen düzeyinde değil, daha çok siyasi partiler düzeyindedir. Bu konuda Taha Akyol'un (2002) analizleri bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Akyol analizlerinde seçmenlerde giderek dışlanmışlık ve ezilmişlik hissinin yaygınlaştığı ve bu duyguların seçmen davranışlarının yönlendirilmesinde önemli faktörler olduğu görüşünü savunmaktadır. Ancak AK Parti ve Genç Partinin neden bu kadar oy aldıkları, CHP'nin beklenenin aksine neden muhalefette kaldığı, DSP'nin, MHP'nin, ANAP'ın ve DEHAP'ın neden baraj altında kaldıkları yönündeki soruları anlamak için, Akyol'un bu görüşlerinin, kuramsal bir çerçeve oluşturmak için bazı önemli ipuçları sunmakla birlikte, yeterli olmadığı kanaatini taşıyoruz. Bu bağlamda, siyasal davranışların ve motiflerin temelinde bugüne değin pek ifade edilmeyen başka bazı faktörler yatmaktadır. Kanaatimizce siyasi davranışların ve motiflerin temelinde yatan ve böylece siyasette temel ve belirleyici olan temel faktörün, "dost-düşman ayrımı" olduğunu düşünüyoruz. Hatta denilebilir ki; siyaseti siyaset yapan, siyaseti bireyler için anlamlı kılan ve seçmeni de motive eden de bu ayrım veya ilkedir (Schmitt 1932: 26).

Dost-düşman ayrımı ile ne kastedilmektedir? Bununla anlatılmak istenen, her bir şeyin çevresi ile ilişkili görülmesi ve böylece kendisini diğerlerinden ayıran bir sınırının belirli olması gerekliliğidir (Gökçe, 2002: 76). Siyasi partiler açısından bu, şu anlama gelmektedir: Her bir siyasi partinin kendine özgü bir kimliği, başka bir deyişle, kendisini diğerlerinden kesin hatlarla ayıran bir çizgisi olması gerekmektedir. Bu parti kimliğinin korunması; hem beklentilerin canlı tutulması, hem de seçmenlerin motive edilmesi için gereklidir. Ancak buradan, siyasi partilerin programlarında ve tavırlarında zaman içinde hiç değişiklik olmaması gerektiği gibi bir sonucun çıkarılmaması gerekir. Şüphesiz siyasi partilerin güçlerini koruyabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için programlarını değişen koşullara uyarlayabilmeleri, farklı kesimlere hitap edebilmeleri, yeni konuları gündemlerine almaları ve bir çok konuyu aynı anda işlemeleri gerekmektedir. Buna siyasi partilerin

kitleselleşmesi de denilmektedir. Ancak bu gelişme “dost-düşman” ayrımına ters düşmez.

Siyasi partilerin kitleselleşme süreçleri, ideoloji partisinden merkez partisine dönüş olarak nitelendirilebilir. Bu dönüş, siyasi partilerin konu spektrumlarını genişletmelerine ve her konuyla ilgili olarak günün koşulları ve ortamın gerekliliği doğrultusunda görüş ve tavır geliştirerek savunmaları gerekliliğine işaret etmektedir. Kısaca, siyasi partilerin esnekleşmesi gerekmektedir. Ancak ne var ki esnekleşme, siyasi partileri aynı zamanda kimlik kaybı eleştirisi ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte, modern parlamenter sistemlerde siyasi partilerin böyle davranmadan varlıklarını ve mevcudiyetlerini koruyabilmeleri neredeyse imkansızdır. Hatta bu dönüşüm sürecinde siyasi partilerde, gönül ve fikir birlikteliği yapmayanların bu siyasi partinin doğuşundan beri beraber olan, çilesini çekmiş, malını ve mülkünü davası için adanmış kişilerin önüne geçtiği ve zaman zaman “esnekleştik/değiştik” imajını pekiştirmek için tercih edildikleri bile olmaktadır.

Kitleselleşme ihtiyacı ile parti kimliğini koruma gereği arasındaki hassas denge sağlanamadığı zaman, bu dönüşüm süreci oldukça sancılı ve sıkıntılı olabilmekte; bunun sonucunda seçmenlerin partilere yönelik güveni sarsılmakta ve bunun doğal bir sonucu olarak da vatandaşların partilerle olan bağlarında zayıflama gözlenebilmektedir. Dolayısıyla partilerin dönüşüm sürecinde yeni konuları gündemlerine alırken ya da partinin üst kademeleri için yeni siyasiler devşirilirken, seçmen gözünde partinin temel çizgisinin değiştiğine ilişkin bir imaj yaratılmamasına azami özen gösterilmelidir. Aksi halde partinin kimliğini kaybetmekte olduğuna yönelik tutumlar ve şüpheler yaygın hale gelmektedir.

Aslında ülkemizdeki siyasi partilerin içinde buldukları sıkıntı da buradan kaynaklanmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, siyasi partiler siyasal yelpazede kendilerinin konumunu belirleyen “biz ve öteki (dost-düşman) ayrımı” ilkesinden uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla siyaset, Schmitt’in (1963: 10) ifadesiyle, *corridors of power* alanına terkedilmiş ve böylece siyaset; kişisel çıkar çatışması, ayak oyunları, kişisel düşmanlıklar şekline dönüşmüş ve böyle algılanır olmuştur.

Bu bağlamda, siyasetin ve bir anlamda siyasi partilerin esas işlevinden uzaklaşmasının söz konusu olduğunu söylersek herhalde pek yanılmamış oluruz. Zira siyasi partiler giderek bir birine benzemeye başlamışlardır.

Kendilerini diğerlerinden ayıran parti kimliklerini kaybetmişlerdir. Bunun en bariz örneği, milletvekilleri ve aday transferleridir. Bir seçimde A partisinden aday olan birisi, diğer seçimde B partisinden aday olabilmektedir. Siyasi partiler seçmenlerin beklentileri yerine, kendileri ile meşgul olmaktadır. Bugün X partisi ile ittifak yapmayacağını ilan edip, yarın hiç bir şey olmamış gibi onunla ittifak yapabilmektedir. Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür; ancak bizim burada vurgulamak istediğimiz nokta, siyasetin halk nezdinde anlamını yitirmesi ve dar çıkar çatışmalarına indirgenmesi veya böyle algılanmasıdır.

Bütün bunlar siyasette “dost-düşman ayrımı” bağlamında, biz ve öteki ayrışımının tamamen kaybolmaya başladığına işaret etmektedir. Gerçi siyasette son yıllarda harmoni (uyum, uzlaşma) moda kavram haline gelmiştir. Burada kastedilen, kuşkusuz siyasetin kavga, dövüş değil; daha çok çıkarların çatışması ve bu bağlamda da siyasetçilerin birbirlerine saygı, sevgi ve hoşgörülü olarak yaklaşmalarıdır. Tüm bunlara rağmen, siyasetin yapısal olarak dost-düşman ayrımı çerçevesinde belirgin ve algılanabilir olması da gereklidir. Bu nedenle siyaset, esas doğasına dönmek zorundadır. Siyasi partiler de bu gerçeği göz ardı etmemek zorundadırlar. Aksi takdirde, Türkiye’de 3 Kasım 2002 seçimleri ile yaşanan depremler her zaman tekrarlanan bir durum halini alabilir. 3 Kasım seçimlerinin de bu dost-düşman ayrımı bağlamında ele alınıp irdelenmesinin daha doğru olacağı görüşündeyiz. Siyasi partilerin son seçimdeki başarı ve başarısızlıklarının da bu kuramsal çerçeve içinde daha doyurucu bir biçimde analiz edilebileceğine inanıyor, en azından geleceğe yönelik hem kuramsal düşünce, hem de uygulama açısından önemli ipuçları sunacağını düşünüyoruz.

5. Araştırmanın Amacı ve Varsayımları

Ülkemizde seçmen davranışıyla ilgili sınırlı sayıda araştırma küçüğe olsa bir katkı sağlamak amacıyla, Türk seçmenin tercihlerinde rol oynayan etkenleri tespit etmek için 3 Kasım 2002 seçimleri öncesi-esnası ve sonrasını kapsayan detaylı bir kamuoyu araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın temel hareket noktasını, yani varsayımlarını şu görüşler oluşturmaktadır:

1. Dost-düşman ayrımı (biz ve öteki) çerçevesinde parti kimliğini net olarak ortaya koyamayan, ya da oluşturduğu parti imajını koruyamayan siyasi partilerin başarılı olmaları mümkün görünmemektedir.
2. Diğer partilerle olan ayrım çizgisini net belirlemeyen siyasi partilerin, liderlerin ve ekiplerin söylemlerinin etkili olmadığı; buna karşın ilk defa seçmen karşısına çıkanların halkın güvenini ve desteğini sağlamada daha şanslı oldukları söylenebilir.
3. Dost-düşman ayrımına dayalı “biz ve ötekiler” stratejisi önemli bir seçim stratejisi ve motivasyon kaynağıdır. Programında, seçim kampanyası sürecinde, aday belirlemede ve diğer faaliyetlerinde “ötekini” yaratabilen siyasi partiler, daha başarılı olmaktadır. AK Parti ve Genç Partinin başarısını bu açıdan açıklamak mümkündür.
4. Programında, kampanya çalışmalarında ve diğer faaliyetlerinde mevcut parti imajını güçlendirmek yerine, onunla çelişkiye düşen siyasi partilerin taraftarları motive olamamış ve sandık başına gitmemişlerdir. CHP ve MHP'nin durumunu, bir ölçüde bu açıdan açıklamak mümkündür.
5. Öte yandan, küreselleşmeyle birlikte sağ ve sol partiler arasında giderek azalan ideolojik farklılıklar ve uygulanacak ekonomik modeldeki benzerlikler, hem politik simgeleri daha net kullanabilen, hem de insan merkezli politika üreten “ağırlık sağ” partileri daha avantajlı kılmaktadır. Çünkü küreselleşmenin bütün partileri türdeşleştirdiği bir ortamda tek alternatif olarak “ağırlık sağ” kalmaktadır.
6. Bazı araştırmalar Türk seçmenin farklı nedenlerle ideolojik değerler bakımından son on yılda ortalama olarak daha sağa kaydığını ve sol seçmen tabanının da zayıfladığına işaret etmektedir. Bu da; hem merkez sağın neden zayıfladığını, hem de son seçimlerde kendisini muhafazakar-demokrat olarak sunan AKP'nin tercih edildiğini açıklamaktadır.
7. Son olarak, Türkiye 1994'ten bu yana sürekli bir ekonomik kriz ortamında yaşamaktadır. Bu ise farklı toplum kesimlerinden ciddi bir protesto dalgası yaratmaktadır. Bu kesimlerin seçimlerde yeni

bir program sunan, yeni yüzler ve diğerlerinden farklı politikalar öneren partiler arasında gezinen kaygan bir kitleyi oluşturduğu söylenebilir. Örneğin protesto oylarının 1995'te RP'ye, 1999'da MHP'ye ve 2002'de de AKP'ye gittiği söylenebilir.

Araştırmamızın temelini oluşturan bu varsayımlar, mevcut veriler ışığında sınanmaktadır. Burada, araştırmanın tüm sonuçlarını aktarma olanağı olmadığından, bulgularımızdan yalnızca bir kısmını sunmakla yetineceğiz.

6. Araştırma Evreni ve Analiz

Bu çalışmada kullanılan veriler, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde sürdürülmekte olan seçmen araştırmalarından alınmıştır.* Araştırmalara Nisan 2001'de başlanmış ve ilk anket uygulaması, Aralık 2001'de; ikinci anket uygulaması seçimlerden bir hafta önce ve son anket uygulaması da, AKP hükümetinin kurulmasından hemen sonra (Aralık 2002) gerçekleştirilmiştir. Buradaki değerlendirmeler, seçimden sonra gerçekleştirilen ve 37 ili kapsayan, 18 yaş ve üzerindeki nüfusun siyasal değerlerini ve parti tercihlerini ölçmeyi amaçlayan seçim sonrası anketin verilerine dayanmaktadır. Anket, basit rastlantısal örneklem yöntemiyle ve 3987 denekle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Deneklerin demografik özellikleri Tablo 2'de sunulmuştur.

---

* Veriler Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince desteklenen 2001/70 nolu projeye dayanmaktadır.

Tablo 2. Demografik Özellikler

CİNSİYET (%)		YAŞ DAĞILIMI (%)	
Erkek	59.6	18-24 yaş arası	31.4
Kadın	36.4	25-34 yaş arası	26.6
		35-44 yaş arası	23.2
		44-54 yaş arası	13.1
		55 ve üstü	5.8
Deneklerin Gelir Durumu		%	
Düzenli gelire sahip değil		22.5	
Asgari ücretle çalışıyor		9.6	
250-450 Milyon arasında		17.6	
450-600 Milyon arasında		16.5	
600-800 Milyon arasında		12.5	
1 Milyardan fazla		5.5	
Cevapsız		15.7	
Deneklerin Meslek Durumu		%	
Ev kadını		20.4	
Öğrenci		14.0	
Ücretli işçi		16.8	
Devlet memuru		20.5	
Kendi hesabına çalışan (Esnaf, zanaatkar)		16.6	
Çiftçi		5.3	
İşsiz		6.5	
Deneklerin Eğitim Durumu		%	
Okur yazar değil		1.3	
İlkokul mezunu		15.7	
Ortaokul mezunu		9.8	
Lise mezunu		42.2	
Yüksekokul mezunu		30.9	

6.1. 3 Kasım Seçimleri ve Siyasal Katılım

3 Kasım 2002 seçimlerinde parti tercihlerini belirleyen faktörleri incelemeye geçmeden önce üzerinde durulması gereken önemli bir konu, seçimlere katılımın neden bu kadar düşük kaldığıdır. Yukarıda da değinildiği gibi, son seçimler geçerli oyların en düşük ve oy kullanmayanların en yüksek olduğu seçimlerden biri olmuştur. Kayıtlı toplam 41.4 milyon seçmenden 31.5 milyonu (%79) oy kullanmış; buna karşın yaklaşık 9 milyon (% 21) kişi oy kullanmaya gitmemiştir ki bu, son otuz yılın en düşük katılım oranıdır. Eğer bu durumu, halkın genel olarak siyasete karşı ilgisizleşmesi olarak nitelendirecek olursak,

Türkiye’de yeni bir olgu ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek olanaklıdır. Oy vermeye katılımın aniden düşmesi, siyaset sosyolojisi açısından incelenmesi gereken önemli bir gelişmedir. Çünkü, yurttaşlık bilincine sahip bireylerin normal olarak seçimlerde sandık başına gitme zahmetine katlanıp, kendilerine yakın buldukları partilerden birini tercih etmeleri beklenir.

Seçmenlerin neden oy vermeye katılmadıklarını açıklamak için, iki farklı görüşe başvurulabilir: Bunlardan ilki, bireylerin sisteme aşırı güvenleri nedeniyle oy kullanmaya gitme ihtiyacı hissetmedikleri görüşüdür. Diğeri ise, vatandaşlar sisteme olan güvenlerini kaybetmeleri nedeniyle oy kullanmamaktadırlar. Bu anlamda yurttaşların seçimlere katılmamaları ya da geçersiz oy vermeleri, seçmenler tarafından siyasi bir tavır koyma (protesto eylemi) olarak değerlendirilmektedir (Kardam ve Tüzün 1998: 36).

3 Kasım 2002 seçimleri sonucu ortaya çıkan tabloya göre bu iki görüşten hangisi daha geçerlidir? Bu soruya, ancak kamuoyu araştırmasına dayalı verilerin analiziyle yanıt bulunabilir. Buradaki değerlendirmelerimiz, ankete katılan ve 3 Kasım 2002 seçimlerinde oy kullanmadığını söyleyen 440 kişilik alt grup (toplam örneklemin yüzde 11’i) hakkındaki bulgularımıza dayanmaktadır.

Tablo 3. Siyasal Güven ve Seçime Katılma

Kurumlara Güven*	Oy Kullananlar	Oy Kullanmayanlar	Fark
Mevcut hükümet	60.1	48.1	12.0
TBMM	59.7	45.2	14.5
Mahkemeler	46.2	29.5	16.7
Memurlar	30.4	21.6	8.8
Ordu	66.5	62.1	4.4
Siyasal partiler	19.0	8.9	10.1

*: Çok güvenirim ve oldukça güvenirim diyenlerin toplamı

Üzerinde durulması gereken birinci konu, siyasal güven ve oy verme arasındaki ilişkidir. Tablo 3’teki veriler bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Tablo 3’ün gösterdiği en önemli sonuç, siyasal kurumlara yönelik güven konusunda oy verenler ile vermeyenler arasında belirgin bir farkın var olmasıdır. Orduya duyulan güven dışında, oy vermeyenlerin; hükümet, meclis, bürokrasi ve siyasal partilere yönelik güvenlerinde yüzde 8 ile yüzde 16 arasında değişen belirgin bir fark göze

çarpmaktadır. Bunun anlamı, mevcut siyasal ve bürokratik kurumlara güvenmeyen, iş başına gelen farklı siyasi partilerin mevcut sistemi vatandaş lehine değiştireceklerine inanmayan seçmenlerin oy vermeye gitmedikleridir. Tersinden okunduğunda ise bu sonuçlar, oy veren seçmenlerin, mevcut siyasal sistemi kendi lehlerine etkileyebileceklerine ilişkin inançlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular ışığında, Türkiye’de 3 Kasım 2002 seçimlerine katılmayanların, daha doğrusu oy kullanma haklarını kullanmayanların, bu davranışlarının altında, sisteme yönelik bir güvensizlik duygusunun ve protesto eğiliminin yattığını söylemek mümkündür.

Tablo 4. 3 Kasım 2002’de Oy Vermeyenlerin 1999’daki Parti Tercihleri

1999’da Kime oy verdiler?	%
1999’da oy kullanmayanlar	35.0
1999’ da seçmen olmayanlar	15.0
1999’da MHP’ye oy verenler	9.1
1999’da DSP’ye oy verenler	8.9
1999’da ANAP’a ye oy verenler	5.2
1999’da DYP’ye oy verenler	3.2
1999’da CHP’ye oy verenler	2.7
1999’da FP’ye oy verenler	1.4
1999’da HADEP’e oy verenler	1.4
Hatırlamıyor	6.1

Önemli bir konu da, 3 Kasım 2002’de oy vermeye gitmeyenlerin daha önceki parti tercihleriyle ilgili durumlarıdır. Tablo 4 bu konuda oldukça aydınlatıcı bilgiler ortaya koymaktadır. Oy vermeyenlerin üçte biri (yüzde 35), daha önceki dönemde de oy kullanmayanlardan oluşmaktadır. Bunları siyasal anlamda edilgen (pasif) grup olarak nitelerek doğru olacaktır. İkinci grupta ise, yeni seçmenler yer almaktadır. Bunlara da henüz oy verme alışkanlığı kazanamamış seçmenler denilebilir. Oy vermeye gitmeyenler içinde sayıca önemli diğer bir grup ise, iktidar yorgunu partilerin seçmenleridir. Seçim öncesinde iktidarda bulunan üç partinin (DSP, MHP ve ANAP) tabanından önemli bir kesimin bu seçimlerde partilerine yönelik protestolarını sandık başına gitmeyerek gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu seçmenlerin eski partilerine dönüp dönmeyecekleri, bir sonraki seçimlerde ortaya çıkacaktır. Ancak şimdiden şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, vatandaşın istek ve taleplerine yeterli duyarlılık göstermeyen ve seçmenlere rağmen siyaset

yapan partilerin gelecekte de ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalacakları açıktır. Bu durum hem meclis dışında kalan MHP, ANAP ve DYP gibi partiler için, hem de meclisteki iktidar (AKP) ve muhalefet (CHP) partileri için geçerlidir

Tablo 5. Neden oy kullanmadılar?

“Neden oy kullanmadınız?” sorusuna verilen yanıtlar	%
Siyasetçileri inandırıcı bulmadıkları için	30.5
Seçimlerin önemli bir değişiklik getireceğine inanmadıkları için	23
Partiler vaatlerini yerine getirmedikleri için	10
Liderlere güvenleri kalmadığı için	9
Partileri temel felsefesine aykırı davrandığı için	3
Başka bir siyasi partiye oy vermek istemedikleri için	2

Oy kullanmayanlara sorulan neden oy vermediniz sorusuna verilen yanıtlar ise, seçmenlerin oy vermeye katılmama davranışının altında yatan nedenleri doğrudan doğruya ortaya koyması açısından önemlidir (Bkz. Tablo 5). Buna göre 3 Kasım 2002 seçimlerinde, seçmenlerin sandığa karşı ilgisiz kalmalarındaki en önemli faktörler şunlardır:

1. Siyasetçileri inandırıcı bulmamaları (%30.5);
2. Seçimlerin önemli bir değişiklik getireceğine inanmamaları (% 23);
3. Daha önce oy verdikleri partilerin vaatlerini yerine getirmemeleri (%10);
4. Liderlere güvenmemeleri (%9).

Bu bulgular, yukarıda siyasal güvenle ilgili verilerle de tutarlılık göstermektedir. Özetle; oy kullanmayanların büyük çoğunluğu, siyasal kimliği konusunda sorun yaşayan partilere ve böylece de, bir bütün olarak siyasal sisteme inançlarını yitirmiş kişilerden; başka bir deyişle, sisteme yabancılaşmış seçmenlerden oluşturmaktadır. Bu ise, demokratik rejimin uzun dönemli istikrarı açısından bir tehlike sinyali sayılabilir.

6.2. Seçmenlerin Parti Tercihine Etki Eden Faktörler

6.2.1. Seçmenlerin Siyasal Gündemi ve Parti Değerlendirmeleri

Oy vermeye ilgili kuramsal tartışmalarda da ortaya konulmaya çalışıldığı gibi, seçmenlerin parti tercihleri hem sosyal gruplara aidiyet,

ideolojik eğilimler ve psikolojik bağlılıklar gibi uzun dönemli faktörlerden; hem de ekonomik dalgalanmalar, iktidar partisinin performansı (icraatleri) ve parti adayları gibi, kısa dönemli etkenler tarafından belirlenmektedir. Bu arada seçim konjektüründe ön plana çıkan sorunlar (*salient issues*) ve yarışan partilerin bu sorunlara yönelik önereceği çözümler de (seçim vaatleri) seçmenin oyunun yönünü belirlemede oldukça önemlidir.

3 Kasım 2002 seçimlerinin arka planını ise, büyük ölçüde ülkede yaşanan iki büyük ekonomik kriz oluşturmuştur. 2000 Kasım krizi ve çok geçmeden yaşanan 2001 Şubat krizi, Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizleridir. Krizin sonucu olarak 2001 yılında Türk ekonomisi yüzde 9.4 küçülmüş, kişi başına düşen milli gelir üç bin dolarlık seviyeden 1990'ların seviyesi olan 2000'li rakamlara inmiştir. Krizle mücadele için IMF'nin yardımı istenmiş, ekonominin başına ise, bizzat hükümet başkanı tarafından Washington'dan davet edilen bir bakan atanmıştır. Hükümet, ekonomide yapısal reformlar yapmak için istikrar önlemleri almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerin özünü ise vergi artışları, kamu harcamalarının kısılması ve kamu kurumlarında, personel de dahil olmak üzere, sıkı tasarruf tedbirlerinin uygulanması oluşturmaktadır.

Tablo 6. Seçmenlerin gündemi: Ekonomik kriz ve etkileri

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu, acilen çözülmesi gereken en önemli sorunu nedir?*	%
Ekonomi	72
İşsizlik	47
Avrupa Birliği	20
Demokrasi ve insan hakları	10
Adalet	8
Ekonomik kriz sizi nasıl etkiledi	%
Giyim giderlerini kısıtladım	65
Mutfak masraflarını azalttım	28
Kirası ve masrafı daha az olan konuta taşındım	4.4
Arabamı sattım	3.5
Ev, arsa ya da dükkanımı sattım	3
İcraya verildim	1

*: Deneklere en önemli üç sorunu belirtmeleri istendiği için rakamların toplamı 100'ü geçmektedir.

Nitekim, seçmenlerden Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ve çözülmesi gereken en önemli üç sorununu sıralamaları istendiğinde; ekonomi (72) ve işsizlik (47) iki büyük sorun olarak sıralanmaktadır (Bkz. Tablo 6). Daha sonra ise, sırasıyla, AB ile ilişkiler, demokratikleşme ve insan hakları gibi konular gelmektedir. Ekonomik kriz nedeniyle deneklerin büyük bir çoğunluğu ya giyim giderlerinde (%65) ya da mutfak masraflarında kısıntıya gitmiştir. Başka bir deyişle kriz, Türk halkının yaşam standardını düşürmüş ve en temel insani ihtiyaçlarında dahi kısıntıya gitmeye zorlamıştır. Öte yandan, krizle mücadele sürecinde acil ve hayati kararların alınmasında koalisyon hükümetinde ortaya çıkan çatlaklar ve tereddütler de, iktidar partilerinin kamuoyundaki güvenilirliğinin hızla erimesine neden olmuştur.

Tablo 7. Bu sorunu sizce hangi siyasi parti daha iyi çözebilir?

	%
AKP	40.2
CHP	14.3
MHP	5.9
DYP	2.9
GP	2.3
SP	1.4
ANAP	1.1
DEHAP	1.0

Deneklere belirttikleri sorunlara hangi siyasi partinin daha iyi çözüm bulacağı sorulduğunda ise, seçimin galibi olan AKP yüzde 40 ile ilk sırada yer almaktadır. Demek ki AKP'ye oy vermeyen bazı seçmenler dahi, iktidar partisinin sorun çözme kapasitesine güvenmektedir. Anamuhalefet partisi CHP ise, aldığı oydan daha düşük bir seçmen grubunca sorunları çözme yeteneği konusunda güvenilmektedir. İlginç olan bir diğer husus da, 2001 yılı başlarında, henüz AKP kuruluş aşamasında iken dahi, vatandaşların Tayyip Erdoğan'ı bir sorun çözücü lider olarak görmeleridir. Bizim Aralık 2001'de yaptığımız ankete de yansıyan bu durum, ayrıca ele alınıp incelenmesi gereken bir diğer konudur.

6.2.2. Seçmenlerin 3 Kasım 2002'deki Parti Tercihleri

Seçmen tercihlerinin ayrıntılı analizini yapmaya çalışacağımız aşağıdaki incelemelerimizde, 3 Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 7 ve daha yukarı oy alan partilerin seçmenleri dikkate alınacak, diğerlerine ise, ancak yeri geldiğinde değinilecektir.

Seçmenlerin partilerin sorun çözebilme yeteneklerine olan inançları ile 3 Kasım 2002 seçimlerinde sandık başında kullandıkları oylar arasında da, oldukça yakın bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Tablo 8 incelendiğinde bu sonuç açıkça görülecektir.

Tablo 8. 3 Kasım 2002 Seçimlerinde Kime Oy Verdiler

	%
AKP	33.6
CHP	18.8
MHP	8.9
DYP	8.6
GP	4.7
SP	3.1
ANAP	3.8
DEHAP	4.7
DSP	1.0
BBP	0.9
YTP	0.8
Oy Kullanmadı	11.1

Acaba seçmenler sandık başında yaptıkları tercihlerden memnun mudurlar? Bunu tespit etmek amacıyla seçmenlere, “bugün seçim olsa yine aynı partiye oy verir misiniz?” sorusu yöneltilmiş ve seçmenlerin ancak yüzde 72.7’sinin tercihini değiştirmedeği görülmüştür (Tablo 9). Seçimlerde parlamentoya girmeyi başaran AKP ve CHP seçmeninin daha memnun; diğerlerinin ise nispeten daha az memnun olduğu görülmektedir. Özellikle DYP’ye oy veren seçmenlerin yüzde 30 gibi önemli bir kesiminin, yeniden bu partiye oy vermeyeceğini söylemesi, bu partinin gelecekle ilgili zorluklarının habercisi gibidir. Genç Partiye oy verenlerin yüzde 78.8’inin yeniden bu partiye oy vereceklerini belirtmeleri ise, bu partinin Türk siyasal yaşamında kendine ait bir seçmen kitlesi yaratmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 9. Bugün Seçim Olsa Aynı Partiye Oy Verir mi?

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Evet verir	72.7	90.1	81.4	63.2	81.1	78.8
Hayır vermez	12.0	5.5	14.8	30.1	16.0	19.5
Cevapsız	15.2	4.4	3.7	6.7	3.0	1.8

Bunun kadar önemli bir konu da, seçmenlerin parti tercihlerinin gerçekten istekli ve bilinçli bir “tercihi” mi; yoksa seçeneksizlikten kaynaklanan bir “ehveni şer” yaklaşımını mı yansıttığı sorusudur. Veriler, seçmenlerin ancak yüzde 53.8’inin oy verdiği partiyi gerçekten iyi olduğuna inanarak; yüzde 32.4’ünün de kötüler arasında iyi bir parti olarak gördüğü için oy verdiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 10). Bu oranlar; CHP ve DYP’de yarıya yakınken, AKP ve MHP semeninin oy verdiği partiye olan güvenin daha yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. Burada açıkça, halkın siyasal partilere yönelik güveninde ve seçmenlerin partizan tutumlarında erimenin işaretleri görülmektedir.

Tablo 10. Parti İyi Olduğu İçin mi, Yoksa Kötülerin Arasında İyi Olduğu İçin mi Oy Verdiler?

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Partinin gerçekten iyi olduğuna inandığı için oy verenler	53.8	71.6	49.8	47.2	65.6	40.7
Kötüler arasında iyi olduğu için oy verenler	32.4	27.2	48.9	46.6	33.1	58.4
Cevapsız	15	1.2	1.2	6.2	1.3	.9

Seçmenlerin oy verdikleri partiyi neden tercih ettiklerine ilişkin en güvenilir açıklamalar kuşkusuz seçmenlerin kendi ifadelerine dayanan bilgilerdir. Tablo 11’de sunulan verilere göre, seçmenlerin parti tercihlerini belirleyen en önemli etken, ilgili partinin felsefesi ve ideolojisini kendilerine yakın bulmaları (%36.8); ikinci faktör ise, partinin liderlerini beğenmeleridir (%13.5). Demek ki, seçmenler için partinin sahip olduğu kimlik ve temsil ettiği siyaset anlayışı ile, bu kimliği şahsında temsil eden liderler, Türk seçmen davranışını açıklamada kritik iki faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liderler ile parti kimliği arasında doğru bir ilişki söz konusu değilse, o parti ya başarılı olamamakta, ya da başarısı sınırlı olmaktadır. Örneğin

MHP ve CHP seçmeninin büyük bir kesimi partisinin felsefesini ve ideolojisini kendisine yakın bulduğunu ifade etmekle birlikte, liderlerini parti ideolojisi ve kimliği ile özdeşleşmiş görmemektedirler. Buna karşın, AKP ve GP'de ise durum farklıdır. Özellikle AKP'nin seçim zaferinde lider Tayyip Erdoğan'ın karizmasının önemli rol oynadığına ilişkin yapılan yorumlar da veriler tarafından doğrulanmaktadır. AKP'ye oy verenlerin yüzde 22.3'ü bu partiyi ve liderini beğendikleri ve yüzde 18.8'i de halka yakın buldukları için tercih ettiklerini açıklamışlardır. Ancak partisinin başarısında en çok katkı payı bulunan lider ise, GP lideridir (%42.5). Demek ki AKP'nin ve GP'nin başarısında liderleri belirleyici bir rol oynamıştır. Buna karşın MHP, CHP ve ANAP'ta ise liderlerin seçim sonucuna etkisi çok az olmuş, ya da hiç olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında CHP'nin oy patlaması yapamaması ve MHP, ANAP ve DYP'nin de baraj altında kalmaları, seçim esnasında bu partilerin başında bulunan liderlerin parti kimliğini şahıslarında temsil edememelerinden kaynaklanmaktadır. Gelecekte de hayal kırıklıkları yaşamamak için ilgili partilerin, bu bulguyu iyi değerlendirmeleri gerekmektedir.

Tablo 11. Oy Verdiği Partiyi Tercih Etme Nedenleri

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Partinin felsefesi ve ideolojisini kendine yakın bulduğu için	36.8	27.3	57.5	36.3	71.2	7.1
Partinin liderini beğendiği için	13.5	22.3	6.0	14.1	7.5	42.5
Denemek için	11.6	18.0	13.5	7.2	6.1	29.2
Parti halka daha yakın olduğu için	10	18.8	5.6	5.7	3.2	10.6
Partinin adaylarını beğendiği için	4.3	3.7	7.3	8.8	1.6	1.8
Partinin icraatlerini beğendiği için	3.0	3.7	1.4	7.3	3.2	0.0
Başka nedenler	4.5	3.5	4.9	12	4.3	5.3
Yanıtsız	16.5	2.5	3.8	8.6	2.9	3.5

6.2.3. Seçmen Tercihlerindeki Değişme ve Nedenleri

3 Kasım 2002 seçimleri, 1999'da yüzde 10 ve daha yüksek oy alarak TBMM'ye girebilen bütün partileri tasfiye etmiş ve yeni kurulan bir partiyi (AKP) iktidara taşırken, bir önceki seçimde baraja takılarak meclis

dışında kalan CHP'yi de anamuhalefet partisi haline getirmiştir. Bunun anlamı, seçmen tercihlerinde iki seçim arasında önemli bir tercih kayması yaşanmış olmasıdır. Nitekim, çalışmanın başında da değinildiği gibi, bu seçimlerdeki seçmen oynaklık katsayısı 54 olarak gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, seçmenlerin yüzde 54'ü, bir önceki seçimlere göre oy verdiği partiyi değiştirmiştir. Partiler arası oy kaymaları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. 1999 Seçimlerine Göre Partiler Arası Oy Kaymaları

1999'da Oy verdikleri parti	Tüm seçmenler	AKP seçmenleri	CHP Seçmenleri	DYP Seçmenleri	MHP Seçmenleri	GP Seçmenleri
MHP	16.5	25.9	3.0	7.3	66.7	17.7
DSP	18.7	7.7	31.1	6.2	1.3	21.2
ANAP	10.1	11.1	5.4	6.7	2.7	20.4
CHP	8.2	1.9	32.1	1.0	0.0	2.7
FP	11.2	17.4	0.5	0.5	1.3	1.8
DYP	10.5	7.2	2.7	61.1	2.1	7.1
HADEP	2.5	0.4	0.5	0.0	0.0	0.0
Seçmen değildi	8.4	6.7	7.3	3.6	10.1	8.8
Oy kullanmadı	10.4	13.0	9.4	5.2	10.9	14.2
Hatırlamıyor/YY	3.5	4.6	7.4	7.2	4.1	4.5

Burada dikkate değer bir kaç noktanın vurgulanması yerinde olacaktır. Öncelikle AKP seçmeni, ağırlıklı olarak eskiden MHP (%25.9), FP (%17.4) ve ANAP (%11.1) gibi sağ partilere oy veren seçmenler ile, daha önce oy kullanmayanlardan oluşmaktadır. AKP'nin özellikle 1999 seçimlerinde FP, ANAP ve MHP'ye oy verip de memnun kalmayan seçmenleri 2002 seçimlerinde kendisine çekmeyi başarmış görünmektedir.

Bu nedenle AKP'nin, sağcı ve muhafazakar bir tabana sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

CHP ise, daha çok seçim öncesinde sol kesimdeki “barajı aşacak tek sol parti” imajını iyi kullanarak, daha önce DSP'ye oy veren solcu seçmenin bir kısmını kendisine çekmeyi başarmıştır. Ama başarısı da sadece bununla sınırlı kalmış; başka partilerin tabanlarına pek ulaşamamıştır. Bu sonuçlara bakarak, CHP'nin “Anadolu Solu” söyleminin Anadolu'daki muhafazakar seçmenlerce inandırıcı ve ikna edici bulunmadığı da söylenebilir.

Genç partiye gelince, seçim öncesinde MHP ve DYP tabanını kendisine çektiği iddia edilen GP'nin, daha çok DSP ve ANAP gibi nispeten daha laik ve liberal solcu partilerin seçmenlerini kendisine çekmiş gözükmektedir. Öte yandan bu partinin izlediği ilginç medya ve propaganda taktiklerinin de, daha önceki seçimlerde oy kullanmayanları kendi lehine mobilize edebilmiş gözükmektedir. Çünkü eldeki verilere göre, toplam oylarının içinde daha önce oy kullanmayanların payı yüzde 14.2'lik bir oran olarak dikkati çekmektedir.

“Eski partinizi neden terk ettiniz?” sorusunu, deneklerin yarısına yakını (%49) yanıtsız bırakmış; bu konuda herhangi bir görüş beyan etmek istememiştir. Eski partisini terk etme nedenleri arasında seçmenlerin yüzde 17'si, oy verdikleri partinin vaatlerini yerine getirmemesi; yüzde 10.8'i partilerin temel ilkelerinden vazgeçmeleri ve yüzde 6.8'lik bir kesim de, liderini beğenmemelerini, belirleyici faktörler olarak, dile getirmişlerdir.

AKP tabanını oluşturan seçmenlerin farklı partilerden geldiği dikkate alınırsa, bu seçmenlerin neden partilerini terk ederek AKP'ye gittikleri Tablo 13'teki veriler ışığında incelenebilir. Buna göre, yeni bir parti olarak AKP'ye yönelen seçmenlerin, eski partileri vaatlerini yerine getirmediği (%18); temel ilkelerinden (parti kimliğinden) uzaklaştığı (%15.7) ve halktan koşturduğu için (%7.8) terk ettikleri anlaşılmaktadır. Benzer yanıtlar GP seçmeni için de geçerlidir.

Buradan çıkarılması gereken en önemli sonuç, Türk seçmenin artık futbol takımı tutar gibi her ne pahasına olursa olsun hep aynı partiye oy verme anlayışını terk ettiği ve tercihini daha rasyonel (faydacı) temele dayandırdığı gerçeğidir. Öte yandan, Schmitt (1975) tarafından ifade edilen “biz ve öteki” (dost-düşman) ayrımı çizgisini kaybeden ve parti kimliğini koruyamayan partilerin seçmenlerini de kaybettikleri sonucuna ulaşılabilir. Eğer Türk seçmenindeki bu duyguları doğru okuyamazsa, AKP'nin de gelecek seçimlerde aynı akıbeti uğraması olasıdır.

Tablo 13. 1999’da Oy Verdiği Partiyi Neden Terk Ettiler?

Eski partisi:	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Temel ilkelerinden vazgeçtiği için	10.8	15.7	11.6	5.7	3.5	12.4
Liderini beğenmediği için	6.8	8.7	9.5	2.1	2.1	15.9
Vaatlerini yerine getirmediği için	17.0	28.0	13.3	14.5	5.6	28.3
İstemediği ittifaklara girdiği için	2.1	3.6	1.7	1.6	1.0	2.7
Halktan koştugu için	4.5	7.8	4.4	0.5	1.1	8.8
Kendi seçmenini hiçe saydığı için	2.4	3.0	2.2	3.1	2.4	4.4
Başka nendeler	7.0	9.8	4.9	5.2	5.6	4.4
Cevapsız	49.1	23	52.4	67.4	80	23

6.2.4. İdeolojik Tutumlar, Sosyal Değerler ve Parti Tercihleri

Seçmenlerin sosyo-psikolojik karakterleri ile parti tercihleri arasındaki ilişkiler, özellikle Michigan ekolü tarafından öteden beri vurgulana gelmiştir. Kısaca, seçmenlerin sol-sağ siyasal yelpazesinde kendilerini nerede konumlandıkları ile partilerin aldıkları oylar arasında, doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Nitekim Türk seçmeni üzerinde yapılan bazı araştırmalar da kendilerini solcu hissedenlerin genelde sol partilere; sağcı hissedenlerin de sağ partilere oy verdiklerini göstermektedir (Bkz. Akgün 2002: Kardam ve Tüzün 1998). 3 Kasım 2002 seçimlerinde ideolojik değerler ile parti tercihleri arasındaki ilişkiler Tablo 14’te sunulmuştur.

Tablo 14. Seçmenlerin İdeolojik Tutumları ve Parti Tercihleri

	Tüm seçmenler	AKP seçmenleri	CHP seçmenleri	DYP seçmenleri	MHP seçmenleri	GP seçmenleri
Aşırı solcuyum	4.0	0.4	7.3	1.0	0.6	1.8
Merkez soldayım	15.0	1.9	50.6	2.1	2.6	3.5
Ne sağcı ne solcuyum, tam merkezdeyim	25.8	29.7	22.5	22.8	16.3	43.4
Merkez sağdayım	23.5	36.7	2.3	49.2	36.2	15.9
Ağırı sağcıyım	6.8	5.5	0.2	5.2	31.2	1.0
Hiçbiri	23.3	25.1	16.3	19.7	12.5	33.5

Genel olarak bakıldığında, Türk seçmenin ideolojik tutumlarının daha çok merkezde toplandığı ve kendilerini aşırı solcu (%4) ve aşırı sağcı (%6.8) görenlerin oldukça düşük oranlarda kaldığı görülmektedir. Buna rağmen, seçmenler arasında kendisini merkez sağda görenlerin (%23.5) merkez solda görenlere (%15) göre daha yüksek olduğu da ortaya çıkmaktadır. Öte yandan önemli bir seçmen kitlesi de (%25.8) kendilerini ne sağcı ne de solcu olarak tanımlamaktadır. Bunları ideolojik olarak bağımsız, ancak seçim sonuçları açısından belirleyici güce sahip bir kesim olarak nitelemek doğru olacaktır.

Partiler itibariyle bakıldığında, AKP seçmenin yüzde 36.1'lik kesiminin merkez sağ seçmenden, yüzde 30'luk kısmının da kendisini sağa da sola da yakın hissetmeyen "ortadaki" seçmenlerden oluştuğu görülmektedir. Oy tabanlarında merkez sağ seçmenin en yüksek oranda temsil edildiği parti ise DYP'dir. CHP oylarının içinde ise en büyük çoğunluğu (%50.6) kendisini merkez solcu olarak tanımlayan kesim oluşturmaktadır. Genç Partinin seçmen kitlesi içinde ise, kendisini sağa ya da sola yakın hissetmeyen grup ağırlıklı (%43.4) olarak temsil edilmekte olup, ardından da merkez sağ seçmen (%15.9) gelmektedir. Özetle seçmenlerin sol-sağ siyasal ideolojik tutumları onların parti tercihlerini etkilemekte olup, sağ ve sol bloklar arasında oy kaymaları oldukça sınırlı kalmaktadır.

Tablo 15. Seçmenlerin Sosyal Değerleri ve Parti Tercihleri

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Milli değerler	22.7	16.5	14.8	32.6	48.0	25.7
Dini değerler	27.8	40.1	4.6	12.0	21.0	11.5
Gelenekler ve ahlaki değerler	10.0	11.5	5.3	19.2	11.1	19.5
İnsan hakları ve demokrasi	25.8	23.8	46.9	25.0	4.3	24.8
Laiklik	10.0	4.9	25.4	7.8	10.3	13.3
Bireysel özgürlükler	2.4	2.2	2.2	3.5	1.3	5.3

Seçmenlerinin sahip olduğu sosyal değerler ile parti tercihleri arasındaki ilişkiyi incelemek ise, bizler için hem partilerin hangi kitlelerden oy aldığını anlamak, hem de partilerin siyasal kimliklerini saptamak açısından son derece önemli ipuçları sağlayacaktır. Veriler

gözden geçirildiğinde ilk göze çarpan şey, genel olarak Türk seçmeninin önemli bir kesimi için kısaca “milliyetçi-muhafazakar” değerler olarak bilinen değerler ön plana çıkmaktadır. Nitekim milli (%22.7), dini (%27.8) veya ahlaki (%10) değerleri önemli görenlerin toplamı yüzde 60’ı bulmaktadır. İkinci grupta ise insan hakları ve demokrasi (%25.8) ile laiklik (%10) gelmektedir. Tek tek partiler bazında ele alındığında ise AKP’lilerin dini değerlerde; CHP’lilerin insan hakları ve demokrasi ile laik değerlerde; MHP’lilerin milli, dini ve laik değerlerde; DYP’lilerin milli değerler ile geleneklerde ön plana çıktığı; buna karşın GP’lilerin her değerden seçmenden oluştuğu görülmektedir. Özetle seçmen değerleri açısından bakıldığında, AKP’yi siyasette çevrenin “muhafazakar” değerlerini temsil eden bir parti; CHP’yi de solun temel değerleri olan insan hakları ve demokrasi ile laikliğin sözcülüğünü yapan bir merkez partisi olarak nitelemek doğru olacaktır.

Burada önemle üzerinde durulması gereken bir husus da, seçmenlerin dini duyarlılıklarının oy vermedeki önemidir. Seçmen davranışında din oldukça önemli bir konumdur. Dini ve ahlaki değerlere önem verenlerin toplamı yüzde 40’lara yaklaşmaktadır. Bu oran özellikle AKP seçmenleri arasında dikkate değer ölçüde yüksektir. Başka bir deyişle, AKP’nin başarısında din faktörünün, örtük ama önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Lider Erdoğan’ın kişiliği ve geçmişte yaşadıkları, onun temizliğinin ve dürüstlüğünün güvencesi olarak görülmüş ve özellikle kendisini sistemin mağduru olarak algılayan kitlelerin “biz ve öteki” ayrımının yapılmasında ve AKP ile kendilerini özdeşleştirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Akyol’un tespitleri de burada önem arz etmektedir (Akyol 2002).

6.2.5. Seçmen Kimlikleri ve Parti Tercihleri

Seçmenlerin kendilerini nasıl tanımladıkları ile parti tercihleri arasındaki ilişki incelendiğinde ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Seçmenlerin kendilerini tanımlarken kullandıkları en önemli sıfatlar; Türklük, Müslümanlık, Atatürkçülük ve çağdaşlıktır. AKP seçmeninde ön planda ve belirleyici olan Müslüman ve arka planda ise Türk kimliği; CHP seçmeninde Atatürkçülük ve Türklük; GP’de seçmenlerinde ise Türklük ve Atatürkçülük kimlikleri daha belirgindir.

Tablo 16. Siyasal Kimlikler ve Parti tercihleri

	Tüm seçmenler	AKP Seçmenleri	CHP seçmenleri	GP seçmenleri
Türküm	70.1	80.1	60.7	90.2
Müslümanım	68.0	88.3	38.0	65.5
Çağdaşım	23.5	18.1	42.2	15.9
Atatürkçüyüm	32.5	17.7	67.0	44.2
Vatandaşım	25.0	30.0	25.7	36.2
Demokratım	19.1	13.5	28.5	10.0

Türk siyasetinde öteden beri tartışılan konulardan biri de, Türkiye'nin Dünyadaki yerinin neresi olması gerektiğidir. Bu konuda seçmenlerin tümüne bakıldığında Türkiye'yi öncelikli olarak Türk dünyasının bir parçası olarak görenler ilk sırayı alırken, ardından Avrupalılık ve islam dünyası gelmektedir. AKP seçmeninde ise ortalama seçmene göre islam dünyasına ait olma düşüncesi daha yüksek iken, CHP'de Avrupa'nın bir parçası olma fikri ön plana çıkmakta, MHP ve bir dereceye kadar da GP'de, Türk dünyasına ait olma bilincinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Türkiye'nin Dünyadaki Yeri Konusundaki Görüşleri

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Türk dünyasının bir parçasıdır	38.1	29.0	30.1	42.0	70.0	51.3
Avrupa'nın bir parçasıdır	29.1	20.5	51.6	30.1	13.0	23.0
İslam dünyasının bir parçasıdır	17.7	36.7	5.6	14.5	12.0	7.1
Fikri yok	12.6	12.3	10.7	12.3	5.5	18.6
Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üye Olmalı mı?						
Evet	56.2	59.4	70.5	68.4	32.6	42.5
Hayır	11.5	8.4	7.0	6.2	25.0	22.1
Bazı açılardan evet bazı açılardan hayır	30.5	31.2	22.1	25.4	42.4	32.0

3 Kasım 2002 seçimleri bağlamında seçmenlerin parti tercihini etkilemesi muhtemel olan ve seçim öncesinde ve sonrasında sıkça tartışılan önemli bir konu da Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik konusudur. Nitekim 3 Kasım erken seçim kararının alınmasının altında yatan ana nedenlerin başında, zamanın koalisyon hükümetinin AB

reformları konusunda ihtilafa düşmesi gelmektedir. AB ile ilişkiler belki de hiç bir zaman, 3 Kasım 2002 seçimleri öncesinde ve seçim sürecinde Türk kamuoyunda bu ölçüde yoğun bir şekilde tartışılmamıştır.

Genel olarak seçmenlerin büyük bölümü (%56.2) Türkiye'nin AB üyeliğini şartsız olarak desteklerken, sadece yüzde 11.5'i kesin olarak hayır demektedir. Bazıları ise AB üyeliğinin hem faydalı hem de zararlı olacağını düşünmektedir. Seçmenleri arasında AB'ye evet diyenler bakımından CHP'liler önde gelirken, en yüksek oranda hayır diyenler arasında MHP'liler ilk sıradadır. Fakat belirtmek gerekir ki, MHP seçmenleri arasında dahi kesin olarak AB'ye hayır diyenlerin bu partinin tüm seçmenleri içindeki payı ancak yüzde 25'tir. Seçim stratejisini AB karşıtlığı üzerine kuran MHP'nin oy kaybetmesinde bu yaklaşımın payı olsa gerektir. Çünkü, MHP seçmeninin önemli bir bölümü de dahil olmak üzere, AB üyeliği, Türk halkının büyük çoğunluğu tarafından ülkemizin geleceği açısından zenginlik ve refaha ulaşmada bir ümit kapısı olarak görülmektedir.

6.2.6. Sosyo-Ekonomik Özellikler ve Parti Tercihi

Parti tabanlarının sosyo-ekonomik özelliklerinin incelenmesi, partilerin üzerine oturdukları sosyal kökenlerinin anlaşılması bakımından oldukça açıklayıcı olacaktır.

Demografik özellikler bakımından parti tabanlarını ayırtmada en etkili faktörlerin başında, seçmenlerin eğitim düzeyi gelmektedir. Burada vurgulanması gereken önemli bulgu, eğitim düzeyi arttıkça seçmenlerin CHP'ye olan eğilimlerinin artmasıdır. Tüm seçmenlerle karşılaştırıldığında AKP seçmenlerinin eğitim düzeyi bakımından ilkökul ve ortaokul mezunları arasında daha fazla temsil edildiği, buna karşın özellikle yüksekokul mezunları arasında ise daha düşük bir desteğe sahip olduğu görülmektedir. Buna karşın CHP seçmeninin ise, genel olarak eğitim düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve özellikle yüksekokul mezunları arasında daha fazla temsil edildiği ortaya çıkmaktadır. Parti tabanında ilkökul mezunlarının en yüksek oranda bulunduğu partiler arasında GP (%25.7) ve DYP (%24.4) ön plana çıkmaktadır.

Yaş grupları itibariyle bakıldığında ise AKP seçmenlerinin 25-44 yaş arası kesitte; CHP seçmenlerinin 44 yaş ve üstü gurupta; GP'nin 25-34 yaş gurubunda; MHP'nin 18-24 yaş gurubunda ve DYP'nin de 55 yaş ve

üstü grupta daha fazla temsil edildiği görülmektedir. Gelir gurupları itibariyle değerlendirildiğinde ise AKP asgari ücretliler ile 250-450 Milyonluk gelire sahip olanlar; CHP tabanında ise 250 milyon ve üzeri her gelir gurubu; DYP'nin 450 Milyon ve üzeri gelire sahip olanlar arasında daha fazla destek gördüğü anlaşılmaktadır. MHP'nin tabanında belli bir grupta yığılma söz konusu değilken, GP'nin ise daha çok alt gelir guruplarında diğer kategorilere göre daha fazla oy potansiyeline sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 18. Eğitim, Yaş, Gelir Durumları ve Parti Tercihleri

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Eğitim durumu						
Okur yazar değil	1.3	1.9	0.9	2.6	1.3	0.9
İlkokul mezunu	15.7	20.5	10.6	24.4	16.0	25.7
Ortaokul mezunu	9.8	10.3	8.0	13.0	8.5	15.9
Lise mezunu	42.2	41.2	44.4	35.2	42.9	39.8
Yüksekokul mezunu	30.9	25.8	35.4	24.9	31.2	17.7
Yaş durumu						
18-24 yaş arası	31.4	27.7	25.9	18.7	36.0	24.8
25-34 yaş arası	26.6	28.3	25.9	21.8	21.3	32.7
35-44 yaş arası	23.2	22.1	24.8	28.0	24.3	23.0
44-54 yaş arası	13.1	12.3	16.6	20.2	13.9	16.8
55 ve üstü	5.8	9.6	6.7	11.4	4.5	2.7
Gelir durumu						
Düzenli gelire sahip değil	22.5	23.2	22.5	20.9	22.3	25.1
Asgari ücretle çalışıyor	9.6	8.5	7.5	8.1	9.3	10.3
250-450 Milyon arasında	17.6	20.1	18.0	15.0	18.7	17.7
450-600 Milyon arasında	16.5	16.6	19.4	20.2	14.9	14.2
600-800 Milyon arasında	12.5	12	14.4	15.0	12.5	14.3
1 Milyardan fazla	5.5	4.2	6.9	6.7	6.9	1.8
Cevapsız	15.7	13.8	9.2	14.0	14.4	1.8

6.2.7. Yeni Oluşan Meclisten Beklentiler

Demokrasilerde halk belli aralıklarla sandık başına gider ve iradesini özgürce açıklar. Bu nedenle her bir seçimi, halkın tercihlerinin resmen belirlendiği bir süreç olarak görmek yanlış olmayacaktır. 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında yeniden şekillenen TBMM'den de halkın istekleri ve beklentileri vardır. Bir anlamda bu beklentiler, 3 Kasım seçim sonuçlarını doğuran gerçek nedenlerdir.

Tablo 19. Yeni seçilen TBMM'den çözmesini bekledikleri sorunlar

	Tümü	AKP'liler	CHP'liler	DYP'liler	MHP'liler	GP'liler
Yolsuzluk ve rüşvetin önlenmesi	35.3	30.6	37.2	28.5	33.3	23
Ekonominin düzeltilmesi	41.7	42.3	42	51.8	44.0	62.8
Demokratikleşme	4.9	2.8	6.3	4.1	3.5	2.7
Din ve düşünce özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması	5.9	15.3	3.0	2.1	10.0	3.5
Eğitim ve sağlık sorunlarının çözümü	4.3	3.5	5.6	5.2	3.5	3.5
AB ile ilişkilerin geliştirilmesi	3.9	3.6	4.4	5.2	2.7	0.9
Diğer konular	2.1	1.2	1.3	3.2	3.2	3.5

Tablo 19'da sunulan veriler incelendiğinde, yeni dönemde oluşan TBMM'den (dolayısıyla iktidar partisinden) halkın en büyük beklentisi ekonominin düzeltilmesidir (%41.7). İkinci sırada ise yolsuzluk ve rüşvetin önlenmesi (%35.3) gelmektedir. Önceliği din ve düşünce özgürlüklerinin önündeki engellerin kaldırılması ve demokratikleşmenin sağlanmasına verenlerin oranı ise %10'u geçmemektedir. Bu tabloya göre halk, AKP hükümetinin başarısını veya başarısızlığını; öncelikle ekonominin genel gidişatı, yolsuzluk ve rüşvetle mücadele ile din ve düşünce özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasında göstereceği performansa bağlı olarak değerlendirecek demektir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Çok değil ama bir yıl öncesinden, erken bir seçimin iki partili bir meclis ortaya çıkaracağını iddia etmek pek çok kimse için inandırıcı gelmeyebilirdi. Seçimden ne çıkacak gibi genel bir soruya; çok partili, parçalanmış siyasi yapı devam edecek, belki sadece koalisyon ortakları değişecek türü yanıt ve yorumlar o kadar yaygındı ki, aksini iddia etmek belki "mezcupluk" sayılabilirdi (Can, 2002: 44). Oysa ki 3 Kasım 2002 akşamı ortaya çıkan tablo, Türkiye'nin 42 yıl aradan sonra tekrar iki partili bir meclise ve neredeyse Anayasayı değiştirebilecek çoğunluğa sahip bir hükümete kavuştuğunun göstergesiydi.

Bu sonucu ortaya çıkaran seçmenlerin karar verme sürecinde, acaba hangi faktörler rol oynamıştır? Ortaya çıkan siyasal depremi ve sandık

ihtilalini nasıl yorumlamamız gerekmektedir? Bazıları bunu, ezilmiş ve dışlanmış sessiz çoğunluğun 1990'lı yıllarda yoğunlaşan ekonomik ve siyasi krizlere yönelik besledikleri derin öfkenin sandıkta patlaması; bazıları, küreselleşme sürecinin türdeşleştirme baskısı altında kimlik krizi yaşayan siyasal partilerin oy kaybetmesi; bazıları, Refah Partisi'nin başaramadığı muhafazakar "çevre"nin modernleşme ve statü beklentilerinin Adalet ve Kalkınma Partisi eliyle "merkez"e doğru taşınma beklentilerinin gerçekleşmesi; bazıları, yolsuzluk ve rüşvet iddiaları nedeniyle inandırıcılığını ve güvenilirliğini yitiren mevcut siyasal liderlerin seçmen eliyle tasfiyesi ve nihayet bazıları da, Tayyip Erdoğan'ın sahip olduğu karizmatik liderliği ve halkla kurduğu duygudaşlık ilişkilerinin başarısı şeklinde yorumlamaktadırlar. İşin doğrusu, yukarıdaki sayılan unsurların hemen hepsinin seçim sonuçlarının bu şekilde oluşmasında şu veya bu şekilde farklı ağırlıklarla etkili olduğudur. Burada; bilimsel etiğe uygun, indirgemeciliğe düşmeden, mevcut verilerin ışığında bazı yorumlar ve değerlendirmeler yapmakla yetinilecektir.

Seçimlerin siyasal sisteme yönelik en önemli yansıması, 1990'larda hüküm süren bölünmüş ve parçalanmış partiler sisteminin sona erip, siyasal istikrar ve krizlerle mücadele açısından önem taşıyan iki partili bir yapıya dönülmüş olmasıdır. Seçimlerin sonucunda ortaya çıkan AKP-CHP eksenli iki partili yapı, Tanzimattan beri süregelen kültürel bölünmelerin Türk siyasal yaşamının ana dinamiğini oluşturduğuna ilişkin önermenin halen geçerli olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Türk seçmen davranışında sürekliliği ve Türk siyasal yaşamında istikrarı sağlayan, uzun dönemli bir sosyo-kültürel bölünmenin 3 Kasım 2002 seçimleriyle yeniden canlandığını ve önem kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Burada elbette ki AKP'nin DP, AP ve ANAP ile bire bir aynı ideolojik yapı ve kadroya sahip olduğu, ya da CHP'nin 1950'lerin CHP'si olduğu söylenemez. Ancak her iki partinin de beslendikleri ideolojik kaynaklar ve fikri referanslar ile oy aldıkları coğrafi bölgeler ve sosyal kesimler bakımından DP-CHP geleneğinin mirasçıları oldukları da şüphe götürmez bir gerçektir. Bu anlamda 3 Kasım 2002 seçimleriyle, Türk siyasal yaşamında 1980'lerden sonra zayıflayan ve 1990'larda iyice parçalandığı sanılan merkez sağ-merkez sol geleneğin, ortaya çıkan yeni sorunlar ve yeni aktörler etrafında yeniden canlanarak, kritik 2002 seçimleriyle yeni bir gruplaşmayla (*realignment*) sonuçlandığı

söylenbilir. Ancak sağ-sol seçmen kutuplaşmasının son elli yılına bakıldığında, her iki kutbun da sahip olduğu seçmen desteği bakımından oldukça cılız kaldığı gözlenmektedir. 1950'lerde meclisteki en büyük iki partinin oy oranı yüzde 90'ları bulurken, 3 Kasım 2002 seçimlerinde bu oran, yüzde 55'te kalmıştır. Bu "cılız" görünümlü iki partili bloğun kalıcı olup olmayacağı ve eski güçlü yapısına dönüp dönemeyeceği, ilgili partilerin göstereceği performansa bağlı olarak gelecek seçimlerde ortaya çıkacaktır.

AKP'yi büyüten ve besleyen sosyal dinamikler de tartışılmaya devam etmektedir. Bu konuda analizimize yansıyan en önemli bulgular arasında, partinin Türk toplumunda hala önemini koruduğu anlaşılacak muhafazakar (dini ve kültürel) değerleri öne çıkarması; halkla kurduğu sıcak temas (duygudaşlık); ekonomik krizler, yolsuzluk ve rüşvet gibi toplumun çoğunluğunun gündemini oluşturan sorunların çözümüne ilişkin partinin geliştirdiği "toplum" ve "insan" merkezli siyasal mesajlar; kültürel muhafazakarlığı yansıtan islam kimliğinin kalkınma ve "çağdaşlaşma" vurgusuyla birlikte kullanılması ve nihayet yeni, genç ve dinamik olduğu kadar "dürüst" ve "güvenilir" bir lider ve kadro imajının etkili olduğu söylenebilir.

CHP ise, ikinci parti olması nedeniyle başarılı gibi görünse de; esasen arka arkaya yaşanan iki ekonomik krizin sonunda yaygınlaşan yoksulluk ve toplumda yaşanan marjinalleşmenin sosyal demokrat partilerin seçimlerde başarılı olması için oldukça verimli bir sosyal ve siyasal zemin oluşturduğu göz önüne alındığında, yüzde 19'luk oy oranının beklenenin çok altında kaldığı söylenebilir. Eldeki verilere göre seçmenlerin CHP'ye oy vermedeki en önemli motifleri ideolojiktir. Sol-sağ ideolojik kutuplaşmada kendilerini solcu görenlerin, sol bloğun büyük partisi olması nedeniyle CHP'yi destekledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca laiklik, Atatürkçülük, Avrupalılık ve insan hak ve özgürlükleri gibi değerleri önemseyen, ya da bunları kimliğinin ve yaşamının bir parçası haline getiren kesimlerin CHP'yi tercih ettikleri görülmektedir. Yaş, eğitim ve gelir gibi sosyal sınıf göstergeleri bakımından ise, CHP'nin eğitilmiş ve nispeten daha yaşlı kesimlerden destek aldığı ortaya çıkmaktadır. Oysa krizden en çok etkilenen genç işsizler ile yoksul kesimlerin daha çok AKP ve GP'ye oy verdikleri gözlenmektedir. Bu verilere ve partilerin ülke coğrafyasındaki temsiline bakıldığında,

CHP'nin seçim öncesi geliştirdiği "Anadolu Solu" söyleminin de başarılı olmadığı söylenebilir.

Seçimden güçlenerek çıkan partiler arasında DEHAP ve GP de vardır. DEHAP'ın siyasette "kimi" veya "neyi" temsil ettiği bellidir. 3 Kasım 2002 seçimlerine giderken girdiği ittifak ilişkileri ile yapmak istediği açılım çok sınırlı kalmıştır. Aldığı seçim sonucu, bu partinin bir Türkiye partisi olamadığını göstermektedir. Genç Parti ise, ilk kez girdiği seçimlerden yüzde 7 oy alabilmesi kendisi adına bir başarı sayılmalıdır. Verilerimize göre, Genç Parti tabanı itibariyle heterojen bir görüntü sergilemektedir. İçinde gençler olduğu kadar orta yaş kuşağının da temsil edildiği, DSP ve MHP (ve hatta DYP) arasında sıkışan, ancak her ikisini de iktidardaki performansları bakımından yetersiz bulan tepkisel milliyetçi seçmenin GP'ye yöneldiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz GP'nin başarısında miting meydanlarında Amerika'ya da Avrupa'ya da meydan okuyan enerjik liderinin seçim kampanya ve taktiklerinin etkisi de küçümsenmemelidir. Nitekim GP seçmenin yüzde 42'si, liderini beğendiği; yüzde 30'u da denemek için bu partiye oy verdiğini açıklamıştır. Seçmenlere sorduğumuz "en çok hangi partinin seçim kampanyasını beğendiniz?" sorusuna ise, seçmenlerin yüzde 40'ı GP yanıtını vermiştir. İlk anda ABD'deki Ross Perot tipi popülist bir konjektürel hareket olarak görülse de, GP'nin kendisine siyasal arenada yüzde 5'ler civarında bir seçmen tabanı oluşturduğu gözlenmektedir. Seçim sonrasında GP'nin kadrolaşma ve kurumsallaşma yönünde attığı somut adımlar ile, Irak krizi sürecinde yürüttüğü savaş karşıtı reklam kampanyaları, bu partinin Türk siyasetinde geçici değil, kalıcı olacağının işaretlerini vermektedir.

Bulgularımıza göre; seçimden mağlup çıkanların kaybetme nedenleri arasında vaatlerini yerine getirmemeleri, partinin temel ilkelerinden vazgeçmeleri, liderlerinin başarısız bulunması ve partinin halktan kopması en başta gelen nedenler arasında sıralanmaktadır. Seçmenler; hem parti politikalarını ve liderlerin performansını yetersiz bulmakta, hem de partilerin temel ilkeleri üzerinde yükselen parti kimliklerinin terk edilmesine tepki duymaktadırlar. Başka bir deyişle, siyasal alanda "biz ve ötekiler" ayrımını kaybederek "kemiksizleşen", politikada uzlaşma adına kendi doğrularının ardında durma cesaretini gösteremeyen ve halkın gündeminden uzaklaşarak "başkalarının" gündemini takip eden partiler cezalandırılmaktadır. Burada liderlerin ve partilerin zorluğu,

küreselleşme sürecinin dayattığı baskılarla, halkın istek ve beklentileri arasındaki optimal çözümün hangi tür politik araçlarla sağlanacağıdır. Örneğin, bir yandan makro ekonomik dengeler gözetilirken, öte yandan bunlarla çelişen, ama halkın ihtiyacı olan sosyal harcama ve istihdam artırıcı politikalar, işbaşına gelen partileri güç durumda bırakmaktadır. Şu anda AKP'nin de karşı karşıya kaldığı bu çözümsüzlüğün, geçmiş dönemdeki iktidar partilerinin kimlik ve oy kaybının ardında yatan çok temel bir neden olduğu söylenebilir.

Tablo 20. DYP'nin başına Mehmet AĞAR'ın geçmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

	Tüm seçmenler	3 Kasım'da DYP'ye oy verenler
Çok iyi olur	11.8	26.9
İyi olur	14.4	15.5
Uygun değil	22.0	34.7
Fark etmez	23.3	10.4
Fikri yok	26.5	10.4
Mehmet Ağar sağı bir çatı altında toplayabilir mi?		
Evet	12.2	32.1
Hayır	52.8	50.8
Fikri yok	33.0	16.1

Anket verilerine göre, kaybedenler cephesinde yer alan MHP ve ANAP'ın kemikleşen seçmen tabanlarını koruduğu, ancak omurgalarının kırıldığı; DSP'nin ise iyice zayıfladığı ve hatta siyaset sahnesinden silinmeyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Araştırma bulgularından edindiğimiz izlenim, bu üç siyasi partinin programlarını halkın perspektifinden yeniden tanımlayamadıkları ve misyonlarını halkın genel beklentileri ile kesiştirmedikleri sürece eski siyasi güçlerine kavuşmalarının zor olacağı yönündedir.

Seçimi kaybeden bazı partilerin, çözümü liderlerini değiştirmede aradıkları görülmektedir. Lider değişiminin siyasi partileri tutundurma aracı olarak görülüp görülemeyeceği şüphesiz kapsamlı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Araştırmamızın saha çalışmaları devam ederken, DYP'deki başkanlık seçimi tartışmaları da, hız kazanmıştı. İsmi liderlik yarışında ön plana çıkan Mehmet Ağar ile ilgili halkın beklentilerini ölçmek amacıyla, bu konuyla ilgili iki soru sorulmuştur. Buna göre, tüm

seçmenlerin yüzde 25'i; DYP'ye oy verenlerin ise yüzde 42'si, Mehmet Ağar'ın DYP'nin başına geçmesinin çok iyi veya iyi olacağı kanaatini taşımaktadırlar (Bkz. Tablo 20). Öte yandan tüm seçmenlerin ancak yüzde 12'si; DYP seçmeninin ise yüzde 32'si, Mehmet Ağar'ın sağı bir çatı altında toplayabileceğine inanmakta olup; yarıdan çoğu ise Ağar'ın bunu başarabileceğine inanmamaktadır.

Sonuç olarak, seçim kazanma ve kaybetmede asıl etkili olan, yalnızca lider karizması değildir. Önemli olan, siyasette temsilcisi olunan çizgiyi sürekli olarak günün koşullarına göre yenilemek; bunu yaparken de, hem kendi tabanının, hem de halkın istek ve beklentilerini göz ardı etmemektir. Çünkü demokrasilerde esas olan, halkın talepleri ve duyarlılıklarıdır. Halktan oy alıp halka rağmen siyaset yapmak, başarılı olamaz. Bu gerçek, dün olduğu gibi yarın da kendini gösterecektir.

Kaynakça

Akgün, Birol (2002); **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi Ve Siyasal Güven**", Ankara: Nobel Yayınları.

Akgün, Birol (2000); "Explaining The Turkish Vote: Partisanship, Ideology and Economic Factors in Electoral Choice", **Case Western Reserve University, Cleveland, Ohio, ABD**, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Akyol, Taha (2002); "AKP'nin Arkasında Ne Var: Öteki Partiler Ne Yapıyor?", **Milliyet**, 17-18-19 Ekim.

Ayata, Sencer (1996); Patronages, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey, **Middle East Journal**, 50(1): 40-56.

Baştürk, Levent (2002); "An Analysis of The Turkish Elections of November 3, 2002: The Failure of the State-Centered Social Engineering", **International Journal of Inquiry**, Vol. 1, Nu. 1, (www.inji.org).

Bennet, Lance W. ve Barts R. Salisbury (1987); Rational Choice: The Emerging Paradigm in Election Studies, in **Research in Micropolitics**, V2: JAI Press Inc., 1-30.

Berelson, B., Paul Lazarsfeld ve W. N. Mchphee (1954); **Voting**, Chicago: University of Chicago Press.

Bora, Tanıl (2002); “2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemleri”, **Birikim**, Sayı. 63-164, Kasım-Aralık, 29-35.

Bulutay, Tuncer ve Nuri Yıldırım (1968); “Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimleri Üzerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**: 7-27.

Campbell, Angus Et Al. (1960); **The American Voter**, New York: Wiley Press.

Can, Kemal, “Ne Oldu Şimdi?” (2002); **Birikim**, Sayı. 63-164, Kasım-Aralık , 44-52.

Çağatay, Soner (2002); “The November 2002 Elections And Turkey’s New Political Era”, **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**”, Vol. 6, Nu. 6, 25-35.

Çarkoğlu, Ali (2002); “Turkey’s November 2002 Elections: A New Beginning?”, **Middle East Review of International Affairs (MERIA)**”, Vol. 6, Nu. 6, December, 10-24.

Dalder, Hans ve Peter Mair, Eds (1983); **Western European Party System: Continuity and Change**, Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Dalton, Russel J. (1996); “Political Cleavages, Issues, And Electoral Change.”, in **Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective**, Lawrence Leduc, Richard G. Niemi ve Pippa Norris, Eds. Thousand Oaks: Sage Publications.

Dalton, Russell J., ve Martin P. Wattenberg (1993); “The Not So Simple Act of Voting”, in **The State of Discipline**, Ed. Ada Finifter. Washington, DC: APSA.

Downs, Anthony (1957); **An Economic Theory of Democracy**, New York: Harper.

Erder, Necat, “30 Yılım En Düşük Katılımı,” **Radikal**, 14.10 2002.

Eroğul, Cem (1990); **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**. Ankara: İmge Kitabevi.

Esmer, Yılmaz, “Seçmen Davranışı Açısından 3 Kasım Seçimleri”, **Milliyet**, 12-13-14-15 Kasım 2002.

Esmer, Yılmaz (1995); “Parties and The Electorate: A Comparative Analysis of Voter Profiles of Turkish Political Parties” in Çiğdem Balım Vd. **Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s**. Netherlands: E. J. Brill.

Fiorina, Morris (1981); **Retrospective Voting in American National Elections**, New Haven: Yale University Press.

Franklin, Mark, Thomas T. Mackei, Henry Valen Vd. (1992); **Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries**. Cambridge: Cambridge University Press.

Gökçe, Orhan (2002); **İletişim Bilimine Giriş**. 4. Baskı, Ankara: Turan Kitabevi.

Güneş-Ayata, Ayse. (1994); “Roots And Trends Of Clientalism in Turkey” in **Democracy, Clientalism, and Civil Society**. Eds. Luis Roniger And Ayse Güneş-Ayata. Boulder: Lynne Reinner Publishers.

Kalaycıoğlu, Ersin. (1994); “Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities”, **Comparative Political Studies** 27(3): 402-424.

Kardam, Ahmet ve Sezgin Tüzün (1998); **Türkiye’deki Siyasi Kutuplaşmalar Ve Seçmen Davranışları**. Ankara: Veri Araştırma.

Karpat, Kemal (1959); **Turkey’s Politics: The Transformation to a Multi-Party System**, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Key, V. O. (1955); “A Study of Critical Elections.” **Journal of Politics** 71: 3-18.

Kiewiet, Roderick D. ve Rivers Douglas (1985); “A Retrospective on Retrospective Voting”, in **Economic Conditions and Electoral Outcomes**, Heinz Eulau Ve Michael Lewis-Beck Eds. New York: Agathon: 207-230.

Lazarsfeld, Paul, Bernard Berelson, and Hazel Gaudet (1944); **The People’s Choice: How The Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign**. New York: Columbia University Press.

Lewis-Beck, Michael S. (1990); **Economics and Elections: The Major Western Democracies**, Ann Arbor: University Of Michigan Press.

Lipset, Seymour M.(1973); “Political Sociology,” in **Sociology: An Introduction**, Ed. Smelser, N.J. 2nd Ed. New York: John Wiley And Sons.

Lipset, Seymour M. and Stein Rokkan, (1967); **Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives**. New York: The Free Press.

Mackenzel, W. (1958); **Free Elections**. London: Allen & Unwin.

Norris, Pippa Ed. (1998); **Elections and Voting Behavior: New Challenges, New Perspectives**. Dartmouth: Ashagate.

Özbudun, Ergun (1987); “Turkey” In Weiner, Myron And Ergun Ozbudun Eds. **Competitive Elections in Developing Countries**, Duke University Press: 28-365.

Özbudun, Ergun (1976); **Social Change and Political Participation in Turkey**, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Sarıbay, Ali Yasar (1985); **Türkiye’de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı**, İstanbul: Alan Yayınları.

Sayari, Sabri ve Esmer, Yılmaz, Eds. (2002), **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, Inc.

Sayari, Sabri (1978); **The Turkish Party System In Transition, Government and Opposition**, Winter1978: 39-57.

Schmitt, Carl, **Der Begriff des Politischen** (1979); **Text Von 1932 Mit Einem Vorwort Und Drei Corollarien**, Berlin: Duncker & Humblot

Schmitt, Carl, (1975); **Theorie Des Partisanen. Zwischen Bemerkung zum Begriff des Politischen. 2 Aufl.**, Berlin: Duncker & Humblot.

Sherwood, W. B. (1967) **The Rise of The Justice Party in Turkey. World Politics** 20(1), 54-65.

Unat, Nermin Abadan (1965); **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**. Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları.